

GÁL-MLAKÁR ZSÓFIA

ADATOK VERANCSICS ANTAL UDVARÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

I. Az udvari kultúra és kutatása Európában és Magyarországon

A nagy múltú nemzetközi és európai udvarkutatás mára a hazai történészek, művészettörténészek, irodalomtörténészek érdeklődését is ismét a királyi és főúri udvarteremtés folyamata és annak részletei felé fordította. Habár a Főgel József, Fraknói Vilmos, Csánki Dezső nevével bemutatható generáció biztos alapokat tett le a magyar szakemberek későbbi munkái számára, mégis a nemzetközi kutatás már-már áttekinthetetlen mennyiségű publikált eredményeivel és módszertani irányzataival kell számolnia és felhasználnia a kutatóknak. Ezt a rendkívül sokrétű nemzetközi tevékenységet nem célozom részletekbe menően és a teljesség igényével számba venni, azt már előttem az utóbbi időben Koltai András doktori disszertációjában¹ és R. Várkonyi Ágnes² legutóbbi tanulmányában megette, csupán olyan mértékben szeretnék utalni ezekre, amennyire azt gondolatmenetem kifejtése igényli.

Az udvar jelensége maga is kapcsolatok sűrű hálójaként értelmezhető és mint-hogy ezek a kapcsolatok nem álltak meg az országhatárokon, érthető talán ha a külföldi udvarkutatás módszereit, irányultságát és eredményeit itt említem. Ezt két tényező is motíválja. Egyrészt a tény: ha nem is nagy számban, de főnemeseink egy kis része szolgált a bécsi udvarban³ is, utazásaik során pedig több udvart is meglátogattak és többen külföldről házasodtak.⁴ Főpapjaink hasonlóképpen rendelkeztek külhoni udvari kapcsolatokkal, mint a vizsgált korszakban Oláh Miklós is Habsburg Mária királyné titkáráként egy ideig, 1531 és 1542 között, annak brüssz-

1 *Koltai András*: Batthyány Ádám és udvara, 1625–1659. Doktori disszertáció. Bp., ELTE BTK Doktori Iskola, 1999.

2 *R. Várkonyi Ágnes*: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra–Hom Ildikó. Bp., 2005. (A továbbiakban: *Idővel paloták... 2005.*) 60–113. p.

3 *Pálffy Géza*: A magyar nemesség a bécsi udvarban. In: *Rubicon*. 14. (2003) 11–12. sz. 77–80. p.

4 *Toma Katalin*: Nádasdy István európai tanulmányútja (1669–1670) A Kavalierstour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták... 2005.* 191–214. p., illetve *Szilasi László*: „Vitéz-e vagy ájtatos?” I. Batthyány Ádám s „néhány fontos kicsiség”. Szeged, 1989.

szeli és hertogenboschi udvarában élt,⁵ később pedig sokat tartózkodott az uralkodó mellett Bécsben. Verancsics Antal pedig követségei során nemcsak a lengyel, hanem a francia és az angol udvarban is megfordult és ifjú kora tanulóévei alatt a padovai legmagasabb körökben is otthonosan mozgott. Alapvetően a magyar udvarok viszonyait olyan sajátos területnek tekintem, amelyet hiba lenne minden áron az európai mintákkal való összehasonlítás kényszerében éppen saját jellemzőitől megfosztani, de fontosnak tartom azon új szempontok megismerését is, amelyeket a külföldi udvarkutatások követtek.

Az udvar az európai államok történetében alapvető fontossággal bírt a XVI–XVIII. században, ahogyan azt a nemzetközi udvarkutatás már megállapította.⁶ Persze ezek jelentősége ebben a periódusban sem volt azonos, és különösen a társadalomhoz fűződő viszonyuk, s a politikai életben betöltött szerepük, funkciójuk, jellegük sokat változott. A XVI. században az európai viszonyok teljes átalakulását figyelhetjük meg az udvarok tekintetében. A kor Európájában már egy magyarországgal teljesen ellenkező gyakorlat kezdett érvényre jutni: azaz a főúri és főpapi udvarok elhaltak a szinte kormányzati eszközzé vált abszolutista uralkodói udvarok árnyékában, miközben itthon éppen a főúri udvarok virágoztak fel. Ennek minden bizonnyal az a sajátos történeti fejlődés volt az oka, melynek következtében a három részre szakadt országban megszünt az országon belüli központi helyet betöltő uralkodói udvar, s annak szerepét már sem az erdélyi, sem a bécsi Habsburg udvar nem tudta betölteni. Ebben az ún. vákuumban a főurak udvarai lettek a fölemelkedés lehetőségei.⁷ Ez a XVI. századi magyar viszonyokra vonatkozó megállapítás is jól mutatja, hogy mennyire nehézkes az udvar jelenségének meghatározása egyetlen fogalommal. Az udvar, mint különleges jelentőséggel bíró politikai, kulturális, gazdasági és ideológiai formáció a hatalmi koncentráció történetében a kezdetektől létezett. Bár mint fentebb már utaltam rá, általánosan elfogadott definícióról még elhamarkodott lenne beszélni, Stegmann már ismert tézise mégis nagy jelentőségű.⁸ Ez a definí-

5 *Fazekas István*: Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568). In: *Idővel paloták...* 2005. 343. p. (A továbbiakban: *Fazekas*, 2005.)

6 *Alberto Tenenti*: La corte nella storia dell' Europa moderna (1300–1700). In: *Le corti farnesiane di Parma e Piacenza*. I.; *Klaniczay Tibor*: Stílus, nemzet és civilizáció, Bp., 2001. (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 4.) 203. p. (A továbbiakban: *Klaniczay*, 2001.)

7 *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708.* Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta Koltai András. Bp., 2001. 11. p. (A továbbiakban: MUR 2001.)

8 ... az udvar földrajzi, politikai, szellemi, kulturális és szociológiai entitás, a kollektívum alkotóelemeinek reprezentatív színtere, amelynek képe olyan, amilyenek a fejedelem megteremtí, összhangban azzal az eszménnyel, amilyennek az alattvalók elképzelik; olyan dinamikus kép, amely a személyek, a mechanizmusok és a rituálék szintjén is szimbolikus módon ábrázolha-

ció azonban koronként változó megfogalmazást nyert, hiszen az udvar szerepe, funkciója is más volt az egyes periódusokban.

Az udvarkutatás megszületése és fellendülése elsősorban a reneszánszsal foglalkozó kutatás érdeme mind hazánkban, mind külföldön, ahol természetesen ez a folyamat jóval előbb indult meg, mint itthon. Az udvar, mint az adott korszak intézményi, szervezeti kerete, mely a reneszánsz szellemiségének és művészetekben megnyilvánuló jelenségeinek elsődrendű forrása és gyűjtőbázisa volt, a kutatók figyelmét a korszak társadalmi, szervezeti kereteinek vizsgálata során keltette fel. Mivel e korban az udvar olyan reprezentatív módon, s néha már kizárólagosan képviselte a reneszánszra jellemző jegyeket, ennek kutatása mintegy determinálta is a tudományos vizsgálat ilyen irányú kiterjesztését.⁹

A magyar udvarkutatás helyzetéről szólva a fentebb említett, jelentős történész generációk tagjai jó alapokat raktak le az ilyen irányú hazai vizsgálatok számára.¹⁰ Őket követően a magyar arisztokrácia szinte valamennyi jelentős családjának nagy alakjai körül kialakult (Rákócziak, Bercsényiek, Eszterházyak, Nádasdyak, Thurzók, Batthyányak stb.)¹¹ udvarokat, illetve az erdélyi fejedelmek udvarait is mind érintették már a kutatások. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudo-

tó. Röviden: az udvar az állam szimbolikus képe, amelyet a közösség ismer és elismer.” Az udvari élet művészete Itáliában. Szerk.: Vigh Éva. Bp., 2004., 30–31. p.

- 9 *Klaniczay Gábor*: Udvari kultúra és a civilizáció folyamata c. tanulmányát In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes és Székely Júlia. Bp., 1987. (A továbbiakban: MRUK 1987) 17–52. p., illetve *Jeroen Duindam*: Myths of Power. Norbert Elias and the Modern European Court. Amsterdam, 1994. valamint *Klaniczay*, 2001. 196. p. Erről részletesen egy rövid tanulmányban igyekszem összefoglalást adni, megjelenés alatt a Gestában 2007. évi I. számában.
- 10 *Fraknói Vilmos*: II. Lajos és udvara. Bp., 1978., *Csánki Dezső*: I. Mátyás udvara. In: Századok 17. (1883) 6. sz. 515–581. és 617–667. p., *Fögel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913., *Uő*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp., 1917., *Thallóczy Lajos*: I. Apafi Mihály udvara. In: Századok 12. (1878) 413–430. és 510–532. p., *Gindely Antal–Acsády Ignác*: Bethlen Gábor és udvara. 1580–1629. Bp., 1890., *Szádeczky Béla*: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I. Bp., 1911., *Veress Endre*: Báthory István lengyel király udvari számadáskönyvének magyar- és erdélyországi adalékai (1576–1586). Bp., 1918., *Radvánszky Béla*: Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp., 1888.
- 11 *Thaly Kálmán*: Társadalmi, művelődési és művészeti viszonyok hazánkban II. Rákóczi Ferenc fejedelemisége alatt. Bp., 1885., *Szabó Adorján*: II. Rákóczi Ferenc udvartartása. Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 1912. 26–32. p., *Kovács József László*: Eszterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz. In: MRUK 1987. 237–248. p., *Koltai András*: Batthyány Ádám és udvara, 1625–1659. Bp., 1999., *Lengyel Tünde*: Thurzó György nádor biccei udvara. In: Idővel paloták... 2005. 127–144. p.

mányi Intézetének 1970-ben megalakított Reneszánsszaktanál Csoportja¹² által elkezdett munka is igen jó hatással volt a reneszánsz társadalmi hátterével, intézményeivel, de különösen az udvarral foglalkozó szakemberek munkájára.¹³ A hazai udvar kutatás elméleti alapvetését szolgálta az elmúlt időszakban az udvari etika, az udvar jelenségének a XVI–XVII. század irodalmában való lecsapódását vizsgáló, konkrét forrásokat publikáló munkájában Vigh Éva.¹⁴ Zemplényi Ferenc ugyancsak irodalomtörténeti, de mégis történészek számára is értékes információkkal szolgáló munkája az udvarok lovagi kultúrájába nyújt betekintést.¹⁵ Mindezeket az előzményeket a kutatás egy olyan korszaka váltotta fel napjainkban, mely amellett, hogy törekszik újabb források szisztematikus feltárására és kiaknázására, a korábbi korszakok munkáit felülvizsgálva, a nagy európai folyamatokba illeszkedő, sőt azoknak új irányt jelölő módszertani ismeretekkel felvértezve igyekszik teljesebb képet adni az egyes udvarok társadalmi, művészeti, politikai beágyazottságáról. A XV. századtól kezdődően egyre több a királyi udvarra vonatkozó forrás, az udvari számadásoktól kezdődően a magánlevelekig és konvencióskönyvekig, naplókig, praebenda-jegyzékekig, fizetési meghagyásokig, számlákig, inventáriumokig és még sorolhatnánk a kutatás során jól hasznosítható forrásokat, amelyek megvilágíthatják a korabeli udvarok világát. Legújabbban Benda Borbála főúri étkezéseket feldolgozó tanulmányai,¹⁶ Sunkó Attila udvari hadakra vonatkozó vizsgálata,¹⁷ Koltai András udvari rendtartásokat bemutató forrásmunkája¹⁸ és Pálffy Géza ma-

12 *Klaniczay Tibor*: Pallas magyar ivadécai. Bp., 1985. 254. p.

13 Ilyenek például a *Studia Humanitatis* különböző nyelveken megjelenő tanulmányai, vagy a Humanizmus és reformáció az adott korszak egyes részletkérdéseinek is teret adó monográfiakötetci.

14 *Vigh Éva*: Éthos és kratos között: udvar és udvari ember a XVI–XVII. századi Itáliában. Bp., 1999. (Doktori Mestermunkák), illetve *Uő*: Az udvari élet művészete Itáliában. Szöveggyűjtemény. Bp., 2004.

15 *Zemplényi Ferenc*: Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom. Bp., 1998.

16 *Benda Borbála*: Uradalmi étrend Csejtről 1623–1625-ből. In: *Történelmi Szemle* 38. (1996) 2–3. 277–314. p., *Uő*: Fogyasztási szokások és változásai a 17. századi főúri udvarokban. In: *Korall* (2002) 10. sz. 114–136. p., *Uő*: Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a 17. században. Ph.D.-értkezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp., 2004., valamint legújabbban *Uő*: „Szakácsot olyat fogadtam” A konyha személyzete a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: *Történelmi Szemle* 47. (2005) 1–2. 15–46. p.

17 *Sunkó Attila*: Az erdélyi fejedelemség udvari hadai a 16. században. In: *Leváltári Közlemények* 69. (1998) 99–131. p.

18 MUR 2001.

gyar nemesek bécsi udvari tevékenységére¹⁹ és koronázási lakomákra vonatkozó tanulmányai²⁰ az udvari kultúra egy-egy szeletét már ezen új módszerekkel és forrásokkal bemutató munka eredményei.

Ennek a fellendülő hazai érdeklődésnek azonban a főpapi udvarkutatás mintha „mostohagyermek” lenne, ugyanis meglehetősen kevés tanulmány született az utóbbi időben ezek feltárására, monográfia szintű feldolgozással pedig nem is találkozhatunk. Ennek természetesen lehet oka a források hiánya is, azonban, ha nem is találhatók olyan nagy számban, de más, elsődlegesen talán nem ezzel kapcsolatos iratok is nagy segítséget nyújthatnak a kutatásbant. Verancsics udvarának kutatása is egy ilyen specifikus terület. Tekintve, hogy a főpapi udvarok sajátosságainak feltárása még hiányos, fontos feladatnak tartom ennek további feldolgozását. Az eddig feltárt főpapi udvarok között említhetjük Pázmány Péterét,²¹ Estei Hippolitét.²² Ezek mellett azonban öröndetes, új fejleménye a kutatásnak egy, az Oláh Miklós udvarának feltárását elsőként adatokkal segítő tanulmány megjelenése Fazekas István tollából.²³ Jól használható továbbá a Szatmári György pécsi püspök, majd később esztergomi érsek mecénási tevékenységét, a körülötte kialakult familiárisi kört, humanista környezetet, mecénási tevékenységet vizsgáló monográfia is.²⁴ Hasonlóan a Jagelló-kori, majd Mohács utáni Magyarország egyik kimagasló főpap egyéniségét bemutatva érinti az udvarkutatás területét Laczlavik György Várday Pálról szóló tanulmánya, humanista körét, familiárisi kapcsolatait szintén

19 *Pálffy Géza*: A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16–17. században. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. 307–331. p.

20 *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1005–1101. p.

21 Erre vonatkozóan lásd: *Bitskey István*: Reprezentáció és mecénatúra Pázmány Péter udvarában. In: *Idővel paloták...* 2005. 361–375. p., illetve Uő: Pázmány Péter udvartartása. In: MRUK 1987. 166–176. p., valamint MUR 2001. 75–79. p.

22 *E. Kovács Péter*: Egy középkori utazás emlékei. Estei Hippolit utazása Magyarországon. In: *Történelmi Szemle* 32. (1990) 1–2. sz. 101–127. p. (A továbbiakban: *E. Kovács*, 1990), őt megelőzően: *Alfonso Morselli*: Ippolito I. d' Este e il suo primo viaggio in Ungheria. Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Modena. XV. Modena 1957. 196–239. p. De összefoglaló monográfia még ma sem született udvarára vonatkozóan hazánkban.

23 *Idővel paloták...* 2005. 343–361. p.

24 *Farbaky Péter*: Szatmári György, a mecénás. Egy műpártoló főpap tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon. Bp., 2002.

részletekbe menően elemzi.²⁵ Sajnos itt felsorolásunkat be is fejezhetjük, mint-hogy az említetteken kívül nem született önálló tanulmány a XVII. századig terjedő időszak főpapi személyiségeinek udvaráról. Jóllehet ide kíváncoznék még egy fejezet Verancsics pályafutásának bemutatásával is, azonban terjedelmi okokból ezt a jövőben egy külön cikkben végzem majd el.

II. Verancsics Antal érseki rezidenciái

A következőkben szeretnék felvázolni néhány, a kutatás eredményeként feltáruló részletet, melyek segíthetnek egy árnyaltabb főpapi udvar-kép kialakításában, s fő céljuk az, hogy bemutassák, milyen viszonyok között alkotott és kormányzott, s volt a nagypolitika részese a Mohács utáni korszak viszontagságai közepette Verancsics Antal. Elsősorban életének utolsó, esztergomi érsekként (1569–1573) töltött korszakát szeretném ebből a szempontból megvizsgálni.

Udvara térbeli elhelyezésének kérdése meglehetősen nehéz feladat, s nem is feltétlenül perdöntő jelentőségű egyetlen központ meghatározása e tekintetben. Tudjuk ugyanis a későbbi időszakokból, hogy az uralkodók, de a főurak is többnyire nem egyetlen helyen rendezték be udvartartásukat,²⁶ hanem mintegy folyamatosan, megőrizve valamit talán a kora középkori királyi udvarok itineráns jellegéből, látogatták udvarházaikat és esetleg városi, központi rezidenciájukban tartózkodtak, onnan irányították a hozzá tarozó uradalmat.²⁷ Ez egyébként sokkal inkább volt jellemző a nagy területtel rendelkező országok uralkodóira, világi és egyházi főuraira, mint a kis államokra tagolt itáliai vagy német fejedelemségekre.²⁸

Verancsics esetében, életének utolsó szakaszában Nagyszombat volt az érseki rezidencia elsődleges helyszíne, tekintve, hogy Esztergom 1543. évi, török általi elfoglalása miatt ide költöztek az érsekek. A püspökök illetve érsekek, mint egyházmegyéjük ordináriusai, rendelkeztek egyházi szempontból székhellyel ott, ahol a székesegyházuk állt. Mint földbirtokosok egyébként is szükségük volt a per-jogban szerepet játszó rezidenciára. Ez többnyire az egyházi székhelyen helyezkedett el, még ha emellett voltak is mellékrezidenciái, ahol az év egy részében tartó-

25 *Laczlavik György*: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. In: *Levél-tári Közlemények* 75. (2004) 2. sz. 3–43. p.

26 MUR 2001. 9. p.

27 *Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 218. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, 1999.)

28 *Cole*, 1997. 9. p.

kodtak.²⁹ A Szent István által alapított egyházmegyék központjai kezdetben nagyrészt egybeestek a világi tisztségviselő központjával.³⁰ Az ispáni várakban élő püspökök azonban a XV. század folyamán fokozatosan lettek egyházmegyéjük örökös főispánjai, kiszorítva a világi tisztségviselőket, s ezzel most már a püspökök és az érsekek is sajátjuknak mondhatták a várat, melyben laktak.³¹ Ezt a székhelyet veszítette el az esztergomi érsek 1543-ban Esztergom elestével, s kellett hosszú időre más székhelyre, Nagyszombatba költöznie.

De természetesen ismerve Verancsics közjogi feladatait és udvari elfoglaltságait Pozsony éppúgy jelentős központ volt, ahonnan levelei nagy részét is címezte. Minthogy 1570-től helytartói méltóságát gyakorolva ügyei gyakran szólították Pozsonyba, itt is volt udvarháza, és az országgyűlések idejére bizonyára hosszabb itt-tartózkodásra kellett berendezkednie.³² Természetesen a Habsburg udvar is gyakran kérte ki a gyakorlott diplomata főpap tanácsát és segítségét. Ezt a kettősséget bizonyítja az a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv is, amelyet Széchényi VI. György halála után vettek föl 1695-ben. Itt Kollonich Lipót azt nyilatkozta, hogy az érsekség hol Nagyszombatban, hol pedig Pozsonyban rezideál.³³ Tehát több mint egy század múltán is jellemző még, hogy az érsekek felváltva Pozsonyban és Nagyszombatban működnek.

Am emellett gyakran megjelenik Verancsics levelezésében „kedves Zniója”³⁴ is, ahol főként az elvonulásnak, pihenésnek és csendes elmélkedésnek, s az oly gyakran áhított alkotó munkának szentelhette idejét. Levelezése és a Magyar Országos Levéltár *Urbaria et Conscriptioes* nevű fondjában fellelt adatok alapján feltételezhető, hogy itt udvarháza épült, ahogyan a Nagyszombattól délre található Nyitra vármegyei településen, Vágsellyén is, amint arról Oláh Miklósnak írott levele is tanúskodik.³⁵

Az esztergomi érsekeknek állandó jellegű esztergomi rezidenciájuk mellett a XVI. századot megelőzően voltak kisebb Esztergom környéki nyaralóik és vadász-

29 *Kubinyi*, 1999. 213. p.

30 Uo. 214. p.

31 Uo. 1999. 217. p.

32 Érsekként ott volt az 1569. évi, 1572. évi országgyűléseken is. *Sörös Pongrác*: Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz In: *Magyar Sion*. 11. (1897) 77. p. és 90. p. (A továbbiakban: *Sörös*, 1897.)

33 *Antal Beatrix*: Az esztergomi főegyházmegye állapota Kollonich Lipót érseksége kezdetén, 1695. In: *Egyháztörténeti Szemle* 6. (2005) 1. sz. 52. p. (A továbbiakban: *Antal*, 2005.)

34 *Sörös Pongrác*: Verancsics Antal további élete. *Magyar Sion*. 11. (1898) 365. p. (A továbbiakban: *Sörös*, 1898.)

35 *Sörös*, 1898. 351. p.

kastélyaik. Ezek között a XIII. században a Halemba szigeten épült nyaraló valószínűleg Verancsics korában is állt még, hiszen Kuthassy János érsek Pálffy Miklós és Petz Bertalan udvari tanácsos társaságában itt tárgyalt Murad budai pasával a magyar kézen lévő Esztergom és a török kézen lévő Eger várának tervezett cseréjéről 1598-ban. A drégelyi vadászkastélyból kiépített vár 1552-ben lett a töröké, Estei Hyppolit pusztamaróti és Bakócz Tamás rákospalotai nyaralói pedig már elpusztultak ekkorra. Bakócz pesti palotája sem maradt meg érseki kézben, s a visegrádi érseki házról, amelyen Estei Hyppolit még jelentős javításokat végeztetett, sincs tudomásunk.³⁶

A következőkben azt igyekszem majd megvizsgálni, hogy ezek a helyszínek milyen módon játszottak szerepet életében udvartartása szempontjából. Sajnos nem maradt fenn olyan általa kiadott udvari rendtartás, mint amilyenek az 1610-es évektől kezdődően váltak jellemzővé.³⁷ A XVII. század elejéig ugyanis, eddigi adataink szerint, többnyire nem, és később is csak kevés helyen tartották szükségesnek, hogy az udvari rendet írásba foglalják, minthogy az a domi- nusz és familiárisai között a szóbeliség határain belül élt.³⁸ Ilyen forrás hiányában csak az egyes helyek vizsgálatával, levéltári források segítségével lehet némiképpen tisztábban látni ezt a kérdést.

II. 1. Nagyszombat

Mindenekelőtt az ekkor hivatalosan is az érsek központjának számító Nagyszombat szerepét kell vizsgálni. A város éppen az érsekség ideköltözésének idején (1532–1543) illetve azt követően virágzott fel leginkább. Természetesen az ezzel együtt járó egyházi- és az érsek helytartói feladatai révén, világi igazgatási feladatok is növelték központi szerepét. A nagy számú egyházi ember és a káptalani iskola beköltözésével olyan szellemi központ is lett, mely magához vonzotta kora jelentős alakjait. A káptalani iskola a városi iskolával történő egyesítésének és oktatásának átszervezésével később főiskolai rangot nyert el, amely megvetette az alapjait a Pázmány Péter által alapított egyetemnek.³⁹ Többek között itt tanított

36 Zolnay László: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. In: Művészettörténeti Tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve. 1959–1960. Szerk.: Dávid Katalin és Németh Lajos. Bp., 1961. 202–203. p.

37 MUR 2001. 42. p.

38 MUR 2001. 42. p.

39 Esztergomi érsekek. 1001–2003. Szerk.: Bcke Margit, Bp., 2003. 258. p. (A továbbiakban: *Beke*, 2003.)

1560 körül a flamand származású humanista tudós, Nicolaus Ellebodinus,⁴⁰ de a sziléziai literátus, Lactantius Joannes Codicius⁴¹ vagy Arnoldus Gerardus Laurentius⁴² is, aki Ellebodiushoz hasonlóan flamand származású volt és Oláh Miklós hívására érkezett Nagyszombatba, végül szintén a pozsonyi iskola tudós tanárainak sorában említhető a konstanzi származású Georgius Tornoander⁴³ is. Ezt a kulturális és szellemi központ szerepet erősítette az is, hogy Oláh Miklós érsek 1562-ben letelepítette itt a jezsuitákat, akiknek kollégiumát szemináriummal szervezték, működését azonban a nagy 1567. évi tűzvész szakította meg.⁴⁴

Nem mellékes azonban az sem, hogy az újonnan ide érkező főpapi udvar és a kanonokok gazdasági szempontból sem jelentéktelen fogyasztópiacot jelenthettek.⁴⁵ Az érsek végleges ideköltözését követő évben, 1544-ben kezdték meg az új városháza építését, s nem sokkal később kezdődött a várostorony építése is, mely 1574-re készült el. A városfalakat is újjáépítették 1553 és 1556 között Pietro Ferrabosco irányításával.⁴⁶ Az említett munkálatok ideje tehát részben egybeesik Verancsics érseként itt töltött éveivel (1569–1573). Nagyszombat lakója volt ekkor a tudós, humanista Zsámboky János, akivel Verancsics számos levelet váltott és a kémtevékenységéről híres Trombitás János is ideköltözött 1577 végén.⁴⁷ Nagyszombat életében az 1560-as és 70-es évek egyébként is egy robbanásszerű fejlődést indítottak meg a török miatt biztonságosabb lakhelyet kereső kalmárok ide- vándorlásával. Az 1540-es évektől ideérkező kereskedők sikeres újrakezdése a 70-es évekre már láthatóvá vált és a város gazdasági felvirágoztatásában is megmutatkozott.⁴⁸

Nagyszombat falai mintegy 62 hektáros, megközelítőleg téglalap alakú területet fogtak körbe. A várost az észak-déli irányban átszelő Tyrnavka folyó osztotta

40 Rá vonatkozólag: *Mikó Árpád*: *Ianua mortis. Nicasius Ellebodius síremléke*. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szeged, 1990. 419–429. p. és *Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodius és poétikája*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 75. évf. (1971) 1. sz. 24–35. p. illetve *Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodius leuveni és római tanulmányai*. In: *Uő: Pallas magyar ivadákai*, Bp., 1985. 86–103. p.

41 *Fuzekas*, 2005. 346. p.

42 Uo.

43 Uo.

44 *Beke*, 2003. 259. p.

45 *Kubinyi*, 1999. 223. p.

46 *Granasztói György: A barokk győzelme Nagyszombatban*. Bp., 2004. 19. p. (A továbbiakban: *Granasztói*, 2004.)

47 Uo. 67. p.

48 *Bessenyei József: A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után Bomemissza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. Akadémiai doktori értekezés. 2004. (kézirat) (A továbbiakban: *Bessenyei*, 2004.)

ketté, ennek keleti oldalán feküdt egy kisebb dombon a város legrégebbi része, melynek legmagasabb pontján állt a Szent Miklós plébániatemplom.⁴⁹ A város életében meghatározó szerepet betöltő Kereszt utca keleti vége éppen innen, a Szent Miklós templomtól indult, s ide csatlakoztak be a Felső Piac és a Jeruzsálem utcák, az ezek által kimetszett területen települtek meg az érsek és egyéb egyházi személyek, s így ezt egyházi negyednek is nevezték. Ebben a délkeleti negyedben a házak számának növekedése mintegy 60%-os emelkedést mutatott 1529 és 1579 között, ami jól mutatja a környék egyháziakkal való betelepülésének folyamatát.⁵⁰

Nagyszombat történetére vonatkozóan a hosszú időn át 1579–1711 között, ugyanazon szempontok szerint vezetett adójegyzékek nagy iratcsoportja szolgáltat kiváló, már-már szociológiai jellegű forrást.⁵¹ A jegyzékben reverendusokként felüntetett személyek az egyháziakat jelölték, s az általuk birtokolt házak lejegyzésével körvonalazható a városnak általuk lakott területe, s épületeik jelentősége. A már említett Szent Miklós templom által uralt magaslaton a plébániatemplommal szemben helyezkedett el a szeminárium, korábban káptalani iskola és a plébánia, s a Felső Piac utca és a Kereszt utca sarkán, szintén a templommal szemben az érseki palota. Így a Felső Piac utcában egészen a klarisszák zárdájáig, illetve a Jeruzsálem utcában egészen a Jerikó utcáig fokozatosan egy vallási központ alakult ki.⁵² Ezen a területen a Felső Piac utca keleti házsorán, a már említett templom felé eső végen az érsekek fokozatosan palotává növekedett lakhelye helyezkedett el. Ezt még Oláh Miklós kezdte el építeni, s erről egy 1562-es évszámmal ellátott márványtábla is tanúskodik.⁵³ Ez az épület lehetett az, melyben Verancsics is lakhatott itt-tartózkodása idején. Ám 1612-ig nagy valószínűséggel csak szerény mértékben bővíthetett az akkor még szokványos polgárház méretű rezidencia. Emellett az adójegyzékek tanúsága szerint az érseknek még két ház volt a tulajdonában, a palotával szemkötti oldalon.⁵⁴ Ezekre az épületekre viszonylag kevés az adat a jegyzékekben, hiszen a város középületeinek nyilvánított házak egyfajta immunitást élveztek. Kereseti vagy terményadót nem vetettek ki ezekre a házakra, s házadót sem mindegyikre. Kuthassy János (1597–1601), a Verancsicsot nem sokkal követő érsek, 1577-től esztergomi kanonokként, előtte 1575-től a kanonoki iskola tanára-

49 *Granasztói*, 2004. 18. p.

50 Uo. 22. p.

51 *Bott'ankova, Maria*: Ku topografiji mesta Trnava v 16. storoči. Trnava. Okres a mesto. Štúdič. Zostavil Josef Simončič. Bratislava, 1980. 6. p. (A továbbiakban: *Bott'ankova*, 1980.)

52 *Granasztói*, 2004. 39. p.

53 Uo. 59. p.

54 Uo.

ként volt a város lakója. Már 1579-ben adófizetőként jegyezték be Felső Piac utcai és Jeruzsálem utcai házai kapcsán, Felső Piac utcai háza után pedig még 1584-ben is adót fizetett.⁵⁵ Egyébként pedig 1579-ben szerepel az adójegyzékben is érseki házként egy épület a Felső Piac utcában.⁵⁶

Pázmány idejében az érsek már házadót fizet, ami a palota jelentősebb kiépülését is igazolja, illetve a városi polgárok által érvényesített városi kiváltságjogok aktív gyakorlását. Bizonyos kanonokházaknak már korábban volt adómentessége, s ezek meg is maradtak, de a többi egyházinak már fizetnie kellett.⁵⁷ Mindezek a töredékes adatok azt látszanak igazolni, hogy Verancsics idejében az érseki rezidencia valószínűleg még egy polgárház kisebb mértékben kibővített változata lehetett, bár sajnos közvetlen adataink erre vonatkozólag nincsenek. A palotára vonatkozó újabb adat 1615-ből merül fel, amikor is Forgách Ferenc érsek életének utolsó évében elkészült az érseki palota hátsó szárnya, mely később könyvtárként szolgált. Kezdetben ez a szárny adott szállást a jezsuita kollégium diákjainak.⁵⁸ Végső formát a palota e hátsó traktusa Lippay György idején kapott, s ekkor került kialakításra itt a könyvtár is.⁵⁹ Lippay után Széchényi idejéből is van adat arra, szintén kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvéből, hogy a nagyszombati érseki palotát felújíttatta.⁶⁰ Ezek alapján is nagyon valószínű, hogy Verancsics idején az érseki palota csupán az utcafrontra néző, egy, esetleg kétsoros beépítésű, egyszerű udvarház lehetett, egyetlen téglalakú épület-tömbbel, melyet csak Forgách érsek idején bővíthettek egy a késő reneszánsz nemesi udvarház-beépítésre jellemző háromsoros beépítéssel.

II. 2. Pozsony

Annak ellenére, hogy Nagyszombat lett az érsekség hivatalos központja Verancsics levelei tanúsága alapján többet tartózkodhatott Pozsonyban. Az ország fővárosává lett városban az érsekek az akkori belvárosban és a külvárosban is használtak egy-egy épületet. A belváros központi területén az érsek udvarháza a Mészárosok te-

55 *Bott'ankova*, 1980. 125. p., 129. p.

56 Uo. 127. p.

57 *Granasztói*, 2004. 84. p.

58 *Farkas Gábor*: A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai III. Budapest–Szeged, 2001. 18. p.

59 *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Bp., é. n. 185. p. (A továbbiakban: *Borovszky é. n.*)

60 *Antal*, 2005. 55. p.

rén⁶¹ állt, a városháza közelében. Már 1370-ben említik a Püspök-házat,⁶² melynek helyén Batthyány József prímás építtetett hatalmas palotát 1778-ban.⁶³ A Batthyányt megelőző régi prímási palotáról és külső képéről a korai időkben nem lehet sokat tudni, rajz nem maradt ránk róla,⁶⁴ de bizonyos, hogy mögötte volt az érseki tizedudvar, ahová e járadékot begyűjtötték.⁶⁵ Azt is biztosan tudjuk, hogy volt egy Szent László tiszteletére felavatott kápolnája, melynek alapítóját Szécsi Dénes bíborosban tisztelik.⁶⁶ Alapítására az 1454-es évszámot említi Ortvay és 1486-ból szintén említik egy oklevélben.⁶⁷ De már 1343-ban is feltűnik, amikor Tamás mester pozsonyi kanonok a kápolnára hagyja egy könyvét és 1370-ben is szerepel egy Nagy Lajos által kiadott királyi rendeletben.⁶⁸ Ezek alapján valószínű, hogy az érseki kúria és a kápolna nem Szécsi alkotása, ő csupán átépíttette és díszítette.⁶⁹

A pozsonyi középkori püspöki kúriát 1548-ban Várday Pál esztergomi érsek alakíttatta át Martino Spazzo itáliai építésszel.⁷⁰ Ortvay szerint I. Miksa is koronázásakor 1563-ban e palotában lakott, valószínűbb azonban, hogy csak a koronázási lakoma színhelye volt a benne található ebédlőterem.⁷¹ A továbbiakban Oláh Miklós bővíthette, díszíthette a palotát 1562. szeptember 14-én kelt végrendeletének tanúsága szerint.⁷² Ezzel szemben Haiczl Kálmán úgy vélekedett, hogy Oláhnak nem volt pénze az építkezések folytatásához, így ő nem építkezett ott tovább.⁷³ Ezt a véleményt cáfolja viszont az az 1568-ból származó inventárium, mely az érseki

61 1879-től Batthyány térnek nevezik.

62 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város utcái és terei. Hasonmás kiadás. Bp., 1991. 19. p. (A továbbiakban: *Ortvay*, 1991.)

63 Erre vonatkozóan részletesebben lásd: *Kelényi György*: Adatok a pozsonyi prímási palota tervezés- és építéstörténetéhez. In: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. 233–236. p. (A továbbiakban: *Kelényi*, 1991.)

64 Lásd a 178. jegyzetet.

65 *Borovszky* é. n. 157. p.

66 A mai szlovák kutatás is egyelőre ezt az adatot fogadja el: *Malikova, Maria*: Nové poznatky o starej kaplnke sv. Ladislava v Bratislavskom Primacialnom paláci. In: *Ars* 2. (1991) 120–127. p.

67 *Ortvay*, 1991. 20. p.

68 *Haiczl Kálmán*: A régi érsekprímási palota Szt. László kápolnája Pozsonyban. Pozsony, 1933. 4. p. (A továbbiakban: *Haiczl*, 1933.)

69 *Haiczl*, 1933 5. p.

70 *Kemény Lajos*: Az érsekprímások alkotásai Pozsonyban. Pozsony, 1941. 3. p.

71 Magyarország építészetének története. Szerk.: Sisa József és Dora Wieberson. Bp., 1998. 92. p. Haiczl Kálmán ezzel ellentétben kétféle, hogy Miksa és családja az új érseki palotában szálltak volna meg. Állítása szerint csak a koronázó ebéd folyt itt. *Haiczl*, 1933. 5. p.

72 *H. Takács Marianna*: Magyarországi udvarházak és kastélyok. Bp., 1970. 118. p. (A továbbiakban: *H. Takács*, 1970.)

73 *Haiczl*, 1933. 5. p.

palota 28 helyiségét jegyzi fel Oláh Miklós érsek halála után. A leírás szerint mind ez egy emeletes, nagyméretű, az udvartartás tagjait is befogadó épületben kapott helyet. Ebben az időben került sor a pozsonyi középkori királyi vár reneszánsz átalakítására is 1552–1563 között Pietro Ferrabosco irányításával.⁷⁴

A későbbiekben az érseki kúrián 1581-ben a Sárvárról és Érsekújvárról ismert Bernardus Magnus dolgozott.⁷⁵ Helyiségeinek száma, szerkezete az idők folyamán többször is változhatott, hiszen míg 1576-ban 29 lakóhelyiséget jegyeztek fel az épületben, 1601-ben már csak 17-et, de reprezentatív jellege mindvégig megmaradt, hiszen 1616-ban Forgách Ferenc halála után gazdag berendezést, vörös márványoszlopos helyiségeket, márvány asztalokat és több műtárgyat is említenek inventáriumában.⁷⁶ Mindenesetre bizonyos az, hogy a város politikai és reprezentációs életében fontos szerepet játszhatott, mert nagy, kényelmes termeit illetve nagytermét a primás vezette helytartótanácsi ülések lebonyolítására is használták a későbbiekben.⁷⁷ A pozsonyi belvárosi Püspök-ház XVIII. századi jelentősebb átépítéséig lényegében megmaradt olyannak, mint amilyen a XVI. század végén, Verancsics idején is volt, a nagyszombatihoz nagyon hasonló módon kiképzett szerkezettel.⁷⁸

Egy 1568. évi összeírás az akkori belváros falain kívül eső pozsonyi nyári rezidenciát felmérve egy erkélyes, 15 lakóhelyiségés kerti épületről számol be, mely a kúriához csatlakozott és egy fűthető szoba valamint egy oszlopokkal díszített tornác volt az emeletén az érsek számára.⁷⁹ A ház és a mellette lévő kert, melynek még virágágyásairól is pontosan beszámol egy 1616-ban elkészült inventárium⁸⁰ azt mutatják, hogy inkább egy főnemesi palotához, mint egy nemesi udvarházhoz állt közel megjelenésében az érseki nyári rezidencia. Arra nincsenek adataink, hogy Verancsics a fent említett, eredetileg Oláh által vásárolt kertet fejlesztette-e, de

74 *Klaniczay Tibor*: A múlt nagy korszakai. Bp., 1973. 202. p.

75 *H. Takács*, 1970. 119. p.

76 Magyar Országos Levéltár (= MOL) E 156 Urbaria et Conscriptioes. Fasc. 76. Nr.19. (A továbbiakban: MOL U et C)

77 *S. Lauter Éva*: Pozsony városa új szerepben. In: *Idővel paloták...* 2005. 158. p. (A továbbiakban: *S. Lauter*, 2005.)

78 A Batthyány-féle átépítések időszakából a következő adatokkal rendelkezünk. Minthogy a régi palotát előbb le kellett, hogy bontsák az új, grandiózusabb érseki palota felépítéséhez, ezért a Batthyány-féle építkezések első szakaszában a bontásra ítélt épületet az építész, Hefele Menyhért jelentéseiből ismerhetjük meg némileg. Hefele 1778. december 30-án kelt jelentésében a bontás előtt készített becslés a 14 helyiségű kúria berendezési tárgyait és kályháit sorolta fel, ez 53 tételt tett ki csupán. *Kelényi*, 1991. 235. p.

79 *H. Takács*, 1970. 118. p.

80 MOL U et C. Fasc. 76. Nr. 19.

végrendeletében utal egy, a külvárosban levő kertre, melyet unokaöccseinek hagyott.⁸¹ Ez nagy valószínűséggel azonban nem volt azonos az Oláh által vásárolt kerttel, hiszen azt, mint érseki birtokot nem adományozhatta volna tovább családtagjainak. Valószínű azonban, hogy komolyan foglalkozhatott a gyümölcsstermészéssel, hiszen Miksa császár 1573. március 18-án kelt levelében Verancsics kertjeiből kért oltóágakat a nemes magyar gyümölcsfák ültetéséhez bécsi rezidenciájának kertjébe: „... saját kertjeidből [...] kegyesen kérünk, hogy a megküldendő oltóágakról gondoskodj.”⁸² Verancsics nagyölvédi allódiómán számos kiváló cseresznye- és szilvafaj virult,⁸³ s a konvenciókban megjelenő friuli származású nagy-szombati kertésze⁸⁴ is azt bizonyítja, hogy nem volt számára idegen e művészetté váló elfoglaltság.

A fentiekben említett érseki kert területét Oláh Miklós vásárolta még érseksége idején, majd Lippay György alakította ki a több metszeten is megcsodálható formáját, mely érseki kert néven vált híressé.⁸⁵ A Lippay megbízásából, Lang Mauritius által készített rézmetszet-sorozat az érseki kertről igen fontos forrás lehet a kerthez épült nyári rezidenciára nézve. A díszkertet keletről határoló épület nyugatra néző, halastó felőli része reneszánsz ballusztrádos homlokzatával nem zárja ki az itáliai későreneszánsz hatásokat sem.⁸⁶ E forrás jelentőségét Stirling még inkább kiemeli abból a szempontból is, hogy nagy mértékben hasonlónak véli a városban található érseki palotát és a nyári rezidenciát a metszetek és az írásos források összevetése alapján.⁸⁷ Ahogyan azt Stirling is kifejti, tehát valóban nagy hasonlóságot mutathatott a két épület, persze nem lévén konkrét képi ábrázolás a régi Püspök-házról erről nem nyilatkozhatunk egyértelműen.⁸⁸ Az viszont bizonyos, hogy Lippay korára a nyári rezidencia továbbfejlesztése is megtörtént, hiszen itt a

81 Verancsics Antal összes munkái. Közli: Szalay László és Wenzel Gusztáv. I–XII. köt. Pest-Budapest, 1857–1875. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorces.) (A továbbiakban: VAÖM) XI. köt. 325. p.

82 Uo. XI. köt. 271–272. p.

83 *Rapaics Raymund*: Magyar kertek. Bp., 1940. 61. p.

84 Primási Levéltár. Archivum Saeculare. Acta Protocollaria. Protocollum I. fol. 154. (A továbbiakban: PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1.)

85 *Stirling János*: Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. században. Bp., 1996. 89. p. (A továbbiakban: *Stirling*, 1996.)

86 Uo. 95. p.

87 Uo.

88 Az egyetlen fennmaradt rajz csupán a palotához tartozó Szent László kápolnát ábrázolja, ez is azonban csak Batthyány József primás idején készült, amikor ő, mielőtt lebontatta volna a régi palotát, még készíttetett egy rajzot a kápolnáról (alaprajz és oldalmetszet) Jaczyg Györggyel, udvari mérnökével. *Haiczl*, 1933. 5. p.

metszeteken már egy hátsó traktussal is rendelkező, udvart kerítő szerkezetet láthatunk. Mindenesetre mára ez az egykor lenyűgöző épületből és szökőkutakkal, geometrikus elrendezésű virágtáblákkal, szobrokkal megkomponált kertből csupán egy Szent Györgyöt ábrázoló szobor maradt meg, mely ma is látható a belvárosban lévő primási rezidencia udvarán. Jelentőségét mutatja az is hogy Lippay, de a későbbi érsekek is előszeretettel használták diplomáciai fogadások, hivatalos politikai tárgyalások reprezentációs céljaira is a gyönyörű, nyugodt kertet. Nagy valószínűséggel szívesebben is tartózkodhattak itt az érsekek, mint belvárosi palotájukban.⁸⁹

Az eddigiek fényében, illetve az inventáriumokat tanulmányozva pedig azt mondhatjuk, hogy az érsekek ekkor, a XVI. század végén sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek pozsonyi rezidenciáik fényének és kényelmének emelésére. Bármennyire is nagy szerepe volt Nagyszombatnak, mint szellemi központnak, az elsősorban kancellári, hivatali teendőikre koncentráló érsekek ebben az időben építkezéseikkel, gyakori tartózkodásaikkal is Pozsony központi szerepét erősítették. Noha ez a helyzet, ismerve a hamarosan fellendülő ellenreformációs irányzat erejét, rövidesen megfordul és Nagyszombat a XVII. század elején reprezentatív, építészeti szempontból is nagy jelentőségű műveket mutat majd fel.

Végül érdemes talán kitérnünk arra a kérdésre röviden, hogy az érseki palota mennyire illeszthető bele a korszak palotaegyütteseinek sorába, ami a terek funkcionalitását, használatát illeti. Ez meglehetősen nehéz kérdés, tekintve, hogy nagyon töredékesek a forrásaink erre vonatkozólag. Abból a néhány adatból, amivel rendelkezünk annyi mindenesetre kimutatható, hogy a XIV. században Nyugat-Európában elterjedt három alapegységből álló lakosztály⁹⁰ a pozsonyi palota esetében is megjelenik. Az érseki palota természetesen már Oláht megelőzően is sok gazdasági funkciót kellett, hogy ellásson, de mint tudjuk Oláh helytartói tisztséget is viselt, s ez még külön hivatali teendőket rótt rá, ahogyan Verancsicsra is, aki szintén országnagyként működött. Ennek megfelelően a palota leírása az 1566 körüli években egy olyan 29 helyiséges épületet mutat be, amelyben a hivatali és gazdasági funkciót ellátó termek jelennek meg nagyobb számban. Emellett a leírás beszámol az érsek „nagy szobájáról” és a mellette lévő „kisebb szobáról”, amelyek a „palotához”, valószínűleg egy

89 S. Lauter; 2005. 162. p. A továbbiakban a belvárosi palotával és a nyári rezidenciával kapcsolatos kutatás során született eredményeket terjedelmi okok miatt egy következő tanulmányban szándékozom közölni.

90 Buzás Gergely: Királyi lakosztályok a visegrádi palotában. In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Bp., 2004. 104. p (A továbbiakban: Buzás, 2004.)

nagy fogadóteremhez kapcsolódtak.⁹¹ Ez az udvarról megközelíthető zárt udvaros, centrális elrendezés aztán lassan a XV. századra megváltozott az európai építészetben. Tekintve, hogy nagyobb, az épület belső szerkezetét érintő átalakítás csak Széchenyi György idején történt, az épület hosszú ideig őrizte ezt a formáját, ám ahogyan a későbbi inventáriumokból kiderült, egyes helyiségeket egybenyithattak, átalakíthattak, ami a megváltozott új igényeket is tükrözhetette. A XV. században Mátyás idején megjelenő, majd később is, Magyarországon a XVI. század végéig fennmaradó itáliai reneszánsz hatás lassan átszervezte a tereket, nagy valószínűséggel az udvari etikettben és szokásokban végbement változások nyomán. Az eddigi centrális tételrendezést, ahol a lakosztályok a központi fogadóteremből nyíltak jobbra és balra, most felváltotta egy lineáris, a termeket egyetlen láncolatként felfűző szerkezet,⁹² ahol a bejárat az első helyiségből nyílt. A Széchenyi idején történt emeletráépítés tekintetében is figyelembe kell vennünk ezt a tényezőt, valamint a szintén a XV. században elterjedő, új itáliai szokást az emeletenként elhatárolódó téli és nyári lakosztályok rendszerét, ahol a helyiségek az újabb emelettel mintegy megkettőződtek. Természetesen nem állíthatjuk tényként, hogy mindennek szerepe lett volna a Széchenyi-féle átépítésben, erre konkrét adataink nincsenek, de fontos felvetnünk a kérdést: mennyire határozhatta meg a terek funkcionalitását az etikett, a ceremóniális háttér, az érsekek ezt mennyiben adaptálhatták a helyi viszonyokra.

II. 3. Znióvárálja és Vágsellye

A fentebb már említett Znióvárálja és Vágsellye Verancsics levelezésében is megjelennek.⁹³ Mindkét Nyitra vármegyei település később fontos jezsuita központ lett, Sellyén kollégiumot is alapítottak, amit azután Forgách Ferenc nyitrai püspökként aktívan támogatott birtokadományokkal, építőanyaggal és templomi felszereléssel is.⁹⁴ Egy 1251. évi oklevél tanúsága szerint plébániáját IV. Béla király a premontreieknek adományozta. 1563-tól már Verancsics, mint egri püspök birtokában volt, tehát ez a tartózkodási helye életének egy korábbi szakaszához is köthető, de mindenképpen kiemelendő, mint mellékrezidencia. Ezt még egri püspökként építtette ki, melynek tanúbizonyságát egyik levelében is megtaláljuk.⁹⁵

91 *H. Takács*, 1970. 118. p.

92 *Buzás*, 2004. 111. p.

93 Znióra például: VAÖM IX. köt. 68. p. és X. köt. 71. p., Sellyére: IX. köt. 70. p.

94 *Beke*, 2003. 278. p.

Sokkal többet tudunk egri püspökként, majd esztergomi érsekként is a csendes visszavonulás helyeként gyakran használt zniói udvarházáról, melynek inventáriumma fennmaradt 1570. november 4-ei keltezéssel.⁹⁶

Verancsics 1563-ban nyerte el a turóci prépostságot Ferdinándtól, aki méltányolva Verancsics munkáját és ismerve püspöksége, Eger súlyos helyzetét mintegy jövedelmei kiegészítéseként adományozta neki. Minthogy a vár fenntartása felemésztette a törökök által folyamatosan pusztított püspökség jövedelmeit, nagy szüksége volt Verancsicsnak erre a méltóságra. Ebben az évben Ferdinánd felmentette őt az egri parancsnokság alól és azt Mágócsy Gáspárra testálta.⁹⁷ Verancsics kezében meghagyták az egyházkormányzati joghatóságot, cserébe az elhanyagolt turóci prépostság egyházi-szellemi életét kellett megújítania, s épületeiben is felújítania azt. Jövedelme ehhez a szempci vámhivatal évi 8000 forintjából származott.⁹⁸ Verancsics életének elkövetkezendő éveiben a Vágsellyén és Znión kialakított udvarházai a visszavonulás, a béke és pihenés szigetei voltak. Hivatalos útjait megszakítva mindig ide tért vissza, hogy megpihelve újra folytathassa munkáját. Amikor 1569-ben megkapta II. Miksától esztergomi érseki kinevezését az addigi egri püspökként kapott kárpótlást is vissza kellett adnia. 1570-ben Miksa elrendelte, hogy vezessék be Verancsicsot az érseki javakba,⁹⁹ amelyet követően a turóci prépostságot át kellett adnia.¹⁰⁰ Az ügyvel kapcsolatban az előbb említett inventárium maradt ránk, melynek tárgyi anyagát elemezve rekonstruálhatjuk Verancsics környezetét.

Az érsek házában, most nem számítva a konyhát, sáfárházat és egyebeket, egy kerek és négy négyszögletű asztal volt, valamint 10 szék két hosszú paddal, egy pohárszékkal és egy ággyal. Mindez meglehetősen csekélynek tűnik, de a későbbi korokkal szemben a XV–XVI. századi szobákat viszonylag szerényen, mondhatni egyoldalúan rendezték be, ebben az általános képben a polgárok lakásai azonban még mindig kényelmesebbek voltak, mint a nemeseké.¹⁰¹ Általában a fent felsorolt bútordarabokon kívül még egy-két láda, íróasztal lehetett a szobákban, melyeket Verancsics minden bizonnyal magával vihetett. E felsorolt bútordarabokon és az itt nem említett edényeken kívül a szobáknak kevés díszje volt, Erdélyhez képest itt a szőnyegek például igen ritkán fordulnak elő.¹⁰² Bár tudható, hogy Verancsics ebből

95 VAÖM. IX. köt. 70. p.

96 MOL U et C Fasc. 77. Nr. 11. fol. 172.

97 Ez 1563. dec. 1-én történt. *Beke*, 2003. 266. p.

98 *Beke*, 2003. 266. p.

99 *Sörös*, 1898. 369. p.

100 *Sörös*, 1898. 370. p.

101 *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban. Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. 201. p. (A továbbiakban: *Szende*, 2004.)

a szempontból kivételt jelentett, mert igen szerette a szőnyeget, melyekből keleti követségei révén nem is csak egy díszíthette lakhelyét. Különösen szerethette azt a – később még említésre kerülő – faliszőnyeget, amely Dávid és Abigail történetét elevenítette meg.¹⁰³ A Dávid király életéből vett jelenetek népszerű témái voltak a gobelineknek a XVI–XVII. században és nagy valószínűséggel jó alkalmat jelentettek változatos alakok, férfiak, nők, harcosok bemutatására és minden bizonnyal meglehetősen impozáns méreteket igényeltek. Ezek a Dávid témájú gobelinek hazánkban is igen népszerűek lehetnek, s ezt nem csupán Verancsics kárpitja igazolja, hanem a szintén a bibliai király élete által ihletett két esztergomi, egy egyetlen darabból álló és egy három részes Dávid-sorozat.¹⁰⁴

Más fontos tárgyak is voltak emellett, melyeket összeírtak az inventáriumban. Két damasztból és tafotából készült oltárterítőről, valamint egy zöld színű aranybársony papi öltözetről, melyet Verancsics a plébániára hagyott, és egy ezüst kehelyről és fedőjéről, azon kívül egy tafotából készült zászlóról tesz említést még az inventárium.¹⁰⁵ Továbbá fontos megemlíteni még a szintén Verancsics nevéhez fűződő, a XVI. század első feléből fennmaradt vektigált, mely a különböző textilek egy röfnyi mennyiségére kivetendő vámtételeit közli, s ezzel pontos árkövetkeztésre ad módot.¹⁰⁶ Ennek alapján az említett arannyal átszőtt bársony egy röfjére 25 dénárt vetettek ki, a damasztra 20 dénárt, a velencei széles taftra pedig 5 dénárt.¹⁰⁷ Az inventáriumban felsorolt tárgyak érzékeltetik, hogy Verancsics szép és művészi iránt való vonzalma nem volt csekély, s hajlandó is volt áldozni erre, amint a textilek kikövetkeztethető ára is mutatja.

102 Szende, 2004. 204. p.

103 Siklóssy László: Verancsics Antal mint műpártoló. In: Budapesti Szemle. 174. k. 1918. 419. p.

104 Ezeket ma az Esztergomi Keresztény Múzeum őrzi és egykor valószínűleg a Németalföldről Németország keleti felébe, Emdenbe települt szövők kisebb műhelyének munkáját dicsérik a XVI. század második feléből, végéről. Dutka Mária: Az esztergomi Keresztény Múzeum gobelinjei. Bp., 1936. 57. p.

105 A damaszt, melyet a korban kamukának is neveztek mintás, de egyszínű selyemszövet volt, mely először 1380-ban tűnt fel a papi ruházat részeként és később is a díszruhák anyaga maradt, noha olcsóbb változatai is megjelentek. A bársony drágasága miatt végig az előklők díszruházatának anyaga maradt, mely az inventáriumban szereplő papi öltözék esetében valószínűleg arannyal átszőtt lehetett. A taft vagy tafota ugyan kisebb értékű volt, a perzsa taftah szó alapján került nyelvünkbe, de szintén a selyemszövet egyik változataként ismerték, mely többnyire akkor is csak ünnepeken került elő és persze számos olcsóbb válfaja is kedvelté vált. (Endrei Walter: Patyolat és posztó. Bp., 1989. 156–162. p. A továbbiakban: Endrei, 1989.)

106 Endrei, 1989. 156. p.

107 Uo.

Tárgyairól szólva, maga is gyűjtötte a kelyheket, ivókupákat, s mivel ismerte Ferdinánd és Miksa műgyűjtés iránti vonzalmát valószínűleg ajándékozott is nekik ilyen tárgyakat, melyekre utalhat végrendeletének néhány szava is: „... quod in his, in quibus nunc fidelitatem et observantiam erga Maiestatem Suam declarare deberem, ea iam pridem [...] humiliter dedi et donavi.”¹⁰⁸ Tehát nagy valószínűséggel kincstára legszebb darbjait már életében eladományozhatta, ezért is oly szerény az a kép, melyet végrendeletéből nyerhetünk.¹⁰⁹

III. Verancsics Antal udvara és családja

Verancsics udvarára az öt körülvevő udvari családra vonatkozóan az esztergomi Primási Levéltár anyagában található egy kisebb forráscsoport, mely az udvari család tagjait név szerinti említi,¹¹⁰ valamint szintén itt, a Verancsics-protokollumok anyagában található a mintegy 49 alkalmazott konvencióját tartalmazó gyűjtemény.¹¹¹ Az udvari család tagjainak felsorolásakor nem találhatunk az iraton évszámot, ellenben a konvenciók mindegyike pontosan datált s ezek alapján mégis lehetséges a család névsorjegyzékének megközelítőleges datálása. A konvenciók 1570 és 1573 között születtek, s a protokollumban elfoglalt helyük alapján közöljük adataikat is a mellékletek között a család névsorral együtt. (1. illetve 2. sz. mellékletek.) Ezek alapján tehát udvari családja névsorjegyzékének lehetséges keletkezési ideje az 1570–73 közötti időszakra tehető.

Minden családi és az udvari család minden rangosabb tagja szolgálatát a dominusszal való szerződéskötéssel és eskütétellel kezdte meg. Ezek a konvenciók rögzítették a szolgálat kezdetének időpontját a családi fizetését és minden neki járó juttatást¹¹² valamint az úr anyagi kötelességeit is szabályozta a családi szemből.¹¹³ E konvenciókat gyakran konvencióskönyvekbe foglalták.¹¹⁴ Az említett fizetés és juttatások mellett, melyek a Verancsics-féle konvenciókban többny-

108 VAÖM XI. köt. 317. p.

109 Ennek részletes tárgyalását lásd: *Gál-Mlakár Zsófia*: Egy 16. századi főpap végrendeletének tanúságai. Verancsics Antal testamentuma. Megjelenés alatt a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája Doktorandusz Fórumának előadásai 2006. évi füzetében.

110 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 67–68.

111 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 118–183.

112 MUR 2001. 14. p.

113 Uo. 15. p.

114 Ezek közül már többet ki is adtak: *Thaly Kálmán*: Késmárki Thököly Imre napló, leveleskönyve és egyéb emlékezetes írásai. Bp., 1896. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, 24.) illetve Lórántffy Zsuzsánna. Történeti család- és jellemrajz. Pest, 1872.; MUR 2001. 47. p.

re a gabona, bor, széna, ruha vagy ruhára adott pénz vagy posztó voltak, a familiáris vagy udvari személy feladatát is rögzítették rövid formában. A szerződések elemzésével áttekinthetővé válik a korabeli udvarok szerkezete és a különféle szolgáltatásokat teljesítő köre. Sokan és sokféle módon szolgálhattak egy főpapot, főurat. A szolgáltatásokat tekintve a főúri familiához tartozók között négy alapvető csoport különböztethető meg.¹¹⁵ Az első csoportban azokat találjuk, akik az úr gazdaságában, uradalmában tevékenykedtek a birtokigazgató, a prefektus irányításával officiális-ként, sáfárként, kulcsárként, kasznárként vagy majoros cselédként, mesteremberként.¹¹⁶ A második csoportot azok alkották, akik elsősorban katonai szolgálatot láttak el, többnyire az úr váraiban. Verancsicsnak Érsekújvár védelmének feladatait kellett ellátnia, ami mintegy 200 gyalogos és 250 lovas fenntartását jelentette;¹¹⁷ a konvenciók között találunk olyat is, amely Érsekújváron szolgáló katona szerződését rögzítette. Ezek esetében persze a várkapitány vagy a vár porkolábjá volt a felelős. Az úr familiájához tartoztak ugyan ők is, de többnyire nem az udvarban szolgáltak, hanem attól távol, az úr várában. Verancsics ugyan sokat tartózkodott Érsekújváron, hiszen szívén viselte annak építését, javítását, s számos gazdasági épület is az ő idejében épült fel a várban, de ő maga nem lakott itt, s udvarát sem tartotta itt.

Az első érsekújvári erődítményt Oláh Miklós érsek kezdte építtetni Esztergom eleste után, 1545-ben, azzal a céllal, hogy a Nyitrát és Vág völgyét, valamint az Esztergom és Pozsony közti országotat fedezze vele.¹¹⁸ Ez a Nyitra bal partján készült el, s négy sarokbástya, téglalap alaprajzú szerkezetet mutatott. Itt azonban a védelem feltételei kedvezőlenebbek voltak, s emiatt határozták már el 1571-ben, hogy elbontják, s a Nyitra jobb partjára helyezik, de most már egy korszerű kőből épített erődítmény formájában.¹¹⁹ Az építkezés 1580 és 1588 között zajlott, de mint említettük Verancsics is építkezett a várban. Az átépítésre vonatkozóan szintén található adatot a Verancsics-protocollumban. Egy 1573-ra datált alaprajz ugyanis már

115 MUR 2001 9. p.

116 Uo.

117 XVI. századi uradalmi utasítások I–II. Szerk.: Kenyeres István. Bp., 2002. (Fons Könyvek 2.) 203. p. (A továbbiakban: *Kenyeres*, 2002.)

118 Ugyan Várdai Pál megkezdte már itt az építkezést 1543–46 között, a kicsiny palánkvár, melyet Újvárnak neveztek el, birtokai védelmét kellett ellátnia, de jelentősége ekkor még csekély volt. *Kenyeres*, 2002. 202. p.

119 *Domokos György*: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Bp., 2000. 38. p. (A továbbiakban: *Domokos*, 2000.) 1571. június 5-én kelt Prágában Niclas Graf zu Salm Franz von Poppendorf és Friedrich Zcrotin utasítása az új erődítmény helyének szemléléséről.

mutatja a később megvalósított hatbástyás elrendezést a korábbi négybástyás palánkvárral együtt.¹²⁰ Arra vonatkozóan, hogy az új erődítmény Ottavio Baldigara tervei alapján valósult volna meg, mint azt feltételezik, semmiféle bizonyíték nincsen.¹²¹

E rövid kitérő után folytatva az udvari família leírását: a katonai szolgálatot teljesítők csoportjával kapcsolatban meg kell jegyezzük, hogy gyakran ezeknek a személyeknek a feladatai szorosan összeolvadtak gazdasági funkciókkal is,¹²² különösen igaz ez az érsekség esetében az officiolátusi szervezettel kapcsolatban. Ennek a szervezetnek a gyökerei a Mohács előtti korszak egyházi igazgatásához nyúlnak vissza, melynek lényege az volt, hogy az официális bizonyos uradalom-részetet, officiolátusokat kapott igazgatásra. Tehát neki kellett a jövedelmeket beszédenie, s az uradalom gazdasági vezetőjének, az adminisztrátornak beszolgáltatnia. Ezért fizetést és ellátmányt kapott, de cserébe igazságszolgáltatási és rendészeti feladatokat kellett ellátnia. Abban az esetben, ha a rábízott birtokrész teljes vagy részbeni jövedelmét a maga javára szedte be, köteles volt bizonyos számú lovas katonával szolgálni a várban.¹²³ Az 1570-es, 80-as évekre az esztergomi érsekség mintegy 112 körüli számú birtokából, körülbelül 67-68 maradt meg, s ezek megközelítőleg 15 officiolátusra oszlottak.¹²⁴ A többnyire már a hódoltságban, vagy annak közelében fekvő officiolátusokat az érsekújvári tiszteknek és főlegényeknek osztották ki, hogy annak fejében magukat ellássák, s szolgáljanak a várban.¹²⁵ A konvenciók között természetesen megtaláljuk néhány официális szerződését is, melyekkel nem célunk további elemzéseket végezni, hisz szorosan nem kapcsolódtak az udvarhoz.

A família harmadik csoportjára rátérve az úr magánhadseregéről kell beszélünk, melynek tagjai ugyan nem laktak az udvarban, hanem saját házuknál, de szükség esetén kísérték urukat illetve fegyverrel szolgálták éves szabott fizetésért. Ők többnyire az úr familiárisai, vagy ahogyan e korban a forrásokban leggyakrabban szerepelnek, szervitorai voltak. E katonáskodó szervitori réteget birtokaikat vesztett vagy a meglévőt oltalmazó nemesek, a fölemelkedés lehetőségét kereső kismanesek, esetleg jobbágyi sorból származó, de nemesítést nyert elemek és pa-

120 PL. AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol. 196–197. Közölve: *Domokos*, 2000. 8. kép.

121 *Domokos*, 2000. 49. p.

122 *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. 13. p. (A továbbiakban: *Varga*, 1981.)

123 *Kenyeres*, 2002. 58. p.

124 *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 124. p. (A továbbiakban: *Fügedi*, 1981.) és *Kenyeres*, 2002. 58–59., 202–205. p.

125 *Fügedi*, 1981. 124. p.; *Kenyeres*, 2002. 58–59. p.

rasztkatonák alkották.¹²⁶ Ők jelentették a főúri és főpapi familia legjelentősebb rétegét, számukat tekintve is. A konvenciókban „egregius” jelzővel illetik őket, amiről röviden szólva annyit kell megjegyeznünk, hogy míg a megelőző évszázadban még az előkelőbb nagybirtokosokat nevezték csak így, addig most már devalválódva a végvári katonákat is megillette, akik között éppúgy volt jobbágsorból felemelkedő személy, mint birtokát veszített nemes.¹²⁷ Elnevezésük gyakran „föember szolgál”, „atyafi” vagy attól függően, hogy az udvarban lakott-e vagy sem „continuus” vagy „házi uraimék” formában szerepelt.¹²⁸ Akik continue, azaz állandóan az udvarban voltak, azaz ott is laktak, többnyire udvari előmenetelükben még csak az első lépcsőket tették meg, ugyanis „házi uraimék”¹²⁹ már a saját házukban lakva, idősebb, tekintélyt szerzett egyénekként már visszavonulhattak, de fizetésük megegyezett az udvarban lakókéval.¹³⁰ Ezek a familiárisok szolgálatukat tekintve igen sokszínű tevékenységet folytattak, hiszen mind magán- mind közügyekben szolgálták urukat. Közülük kerültek ki az úr uradalmainak, várának, udvarának legfontosabb tisztségviselői is. Udvarbeli helyzetük legfőképpen attól függött, hogy hány olyan közrendű szolgáljuk volt, akikre uruktól is fizetést kaptak. Általában a legalacsonyabb rangúaknak is volt legalább egy vagy két szolgálja, őket „viceuraiméknak” nevezték, a tekintélyesebb, a 3-6 lóval szolgáló szervitorokat pedig „főuraiméknak” címezték.¹³¹

Végül az udvar negyedik csoportjáról szólva magát az udvar személyzetét kell számba venni. Részletesebb tárgyalásukat itt mellőzném, hiszen tagjaik felsorolásával világossá fog válni különböző szolgálati tevékenységeik mibenléte. Itt inkább azt a folyamatot igyekszem vázolni, melynek folyamán valaki inasból a legelőkelőbb familiárisok közé emelkedett, természetesen mindezt egy főúr gyermekének példáján, hiszen egy egyszerű lovászból általában nem lett tekintélyes familiáris.¹³² Amint fentebb említettem, a nemesek egyre inkább a főúri, főpapi udvarokban látva alternatívát, gyermekeiket ide küldték.¹³³ Az ide kerülő kamaszokú gyermekek először inasokként, más megnevezéssel apródokként láttak el sze-

126 Varga, 1981. 12. p.

127 Magyarország története 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Bp., 1987. 389. p. (A továbbiakban: MOT 1987.)

128 Uo. 13. p.

129 Uo. 15. p.

130 MUR 2001. 13. p.

131 Uo. 12. p.

132 A közrendű szolgálók számára a fegyver és ló szerzése jelentett emelkedést az udvari seregbe való jutással a familiáris személyes szolgálatából. Uo. 22. p.

133 Uo. 19. p.

mélyes szolgálatot uruk körül. Ezt követően kamarási, étekgóji vagy egyéb szolgálatba kerülve már lovasként is erősítették az udvari sereget, majd a már említett „continuuus” uraimék közé kerültek, és fontos levelek kézbesítésével, uruk kíséretét alkotva vagy más főurakkal, főpapokkal való tárgyalás során őt képviselve szolgálhattak, ezzel fontos tapasztalatokat és kapcsolatokat nyerve. A XVII. században a kiépülő jezsuita és protestáns iskolák már egyre jelentősebb szerepet játszottak a nemes ifjak nevelésében, de az udvari szolgálat még hosszú ideig kiegészítette a kitűnő iskolákban taníttatott gyermekek nevelését.¹³⁴

Az udvari rétegek rövid elemzését követően vizsgáлом meg részletesen Verancsics udvarának tagjait, s feladataikat. A família névjegyzékének és a konvencióknak az együttes áttekintésével és egymást kiegészítő információinak számbavételével név szerint összesen 103 főt számláltam össze, aki valamilyen módon az udvarhoz tartozott. Természetesen ehhez hozzá kell számítani még a jelentősebb familiárisok szolgálóit is, akiknek számát csak becsülni tudjuk, hiszen többnyire nem említik őket. Mindezzel együtt megközelítőleg 130-140 főre tehetjük Verancsics udvartartását, ami persze összehasonlítva a megelőző korszakból ismert Estei Hyppolit udvartartásának számával,¹³⁵ annak mintegy fele csupán, viszont Oláh Miklóssal, elődjével nagyrészt megegyezett szerkezetében és létszámában is.¹³⁶

Udvarának talán legnagyobb létszámú részét azok a nemesi ifjak jelentették, akik apródként valamely nemesi család tagjaként kerültek ide tapasztalatot szerezni. Ők szám szerint 23 főt tettek ki, keresztnéveiket csak két esetben említik, egyébként csak vezetékneveikkel kell megelégednünk, ami persze azonosításukat is megnehezíti. A következőkben igyekszem az eddigi kutatásaim során valamilyen módon azonosított személyeket számba venni. A forrásokban szereplő Rudnay, Apponyi, Teleky, Pálffy, Révay, Zsámboky, Dersffy, Majtényi, Kubinyi családok a közéletben kiemelkedő szerepet töltötték be.¹³⁷

A Divék nemzetségből származó Rudnay családnak birtokai számos vármegyében voltak, de központjukat Nyitra vármegyében tartották. Az idők folyamán úgy tűnik a köznemesi hivatali rétegnél nem emelkedtek magasabb státuszba, XIX. századi nagy utódjuk, Rudnay Sándor primás édesapja is köznemes-szolgabíró

134 MUR 2001. 20. p.

135 E. Kovács, 1990 114. p.

136 Fazekas, 2005. 352. p.

137 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 67.

volt.¹³⁸ Az 1637-ben egy birtokadományozás kapcsán feltűnő Rudnay László¹³⁹ tanulhatott esetleg Verancsics udvarában. Erre vonatkozó pontos adatunk azonban ezidáig még nincsen.

Az Apponyi család egyik korai tagja, Apponyi Péter már a XIV. században nyitrai ispánságot viselt, az ő Miklós nevű fia ágán született Apponyi II. Péter pedig 1517-ben II. Lajos udvarának tagja lévén az uralkodótól beiktató levelet szerzett javaiba.¹⁴⁰ Feleségétől Korlátkövi Zsuzsannától született egyik gyermeke István volt. Istvánnak Szunyogh Esztertől született gyermekei László, Péter, Pál és István közül valamelyik nevelkedhetett Verancsics udvarában az 1570-es években, vagy István testvére, János, Bekényi Orsolyától született Balázs nevű fia, aki Mérey Katalint vette feleségül.¹⁴¹ Bár egyelőre még nem azonosítható az udvarban szolgálatot teljesítő családtag, de arra rávilágítanak a családi viszonyok, hogy az udvar nagyszerű gyűjtőpontja volt a közeli vármegyék módosabb, hivatali tisztséget viselő nemesi családainak és a kapcsolatok tovább-építésével, házasságok kötésével fűzték még szorosabbra azt a viszonyrendszert, amelyben az érsek mindig talált megfelelően képzett szakembert szervitorai között az egyes feladatok ellátására.

A Teleky név az udvari ifjak listáján áthúzza szerepel, hogy ennek oka az illető távozása, vagy egyszerű tévesztés még bizonytalan, ugyanis a szervitorok között szerepel egy bizonyos Teleky János, aki talán azonos azzal a Teleky János deákkal, akit Czobor István küld maga helyett a kamarához 1574-ben.¹⁴² Elképzelhető, hogy Verancsics halála után Czobor szolgálatába állhatott. (Verancsics végrendeletében Czobor Imre nádorhelyettesre hagyott egy 40 Ft értékű kupát.)¹⁴³

A Pálffy család XVI. századi felemelkedéséről szerencsére már sokkal több információnk van, hála a közös szlovák-magyar fokozott figyelemnek és kutatásnak. A Pozsony vármegyei család Pálffy Pál nevű tagjának erdődi Bakócz Tamás érsek, bíboros testvérének, Balázsnek leányával, Klárával kötött házassága jelentette a fordulópontot az egyszerű köznemesi család életében.¹⁴⁴ A Pálffyak a XVI. század

138 *Beke*, 2003. 358. p.

139 MOL A 57 Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára. Libri Regii. 9. köt. 38–42. p. (A továbbiakban: MOL Libri Regii.)

140 *Szlúha Márton*: Nyitra vármegye nemes családjai I. Bp., 2003. 36–37. p.

141 Uo.

142 MOL Magyar Kamara Archivuma E 41. Litterac ad cameram exaratac. (A továbbiakban: MOL E 41) 1574. No. 7 Czobor István levele a Kamarához, melyben maga helyett küldi Teleky Jánost ügyei intézésére. Szentmiklós, 1574. február 5.

143 VAÖM XI. köt. 323. p.

144 *Pálffy Géza*: A Pálffy család felemelkedése a 16. században. Pálfiowie v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. máj.

elején mind Pozsony vármegyében, mind Szlavóniában rendelkeztek birtokokkal, de nem tartoztak az ország jelentős családai közé, a vármegyei köznemesi réteg, szerényebb vagyonnal rendelkező, karrierjét katonáskodással, hivatalviseléssel és jó házasságokkal emelni akaró rétegébe tartoztak ők is.¹⁴⁵ Pálffy Pál fia, Péter is követve apja gyakorlatát, szerencsés házassága és a befolyásos Erdődy-rokonok támogatása hatására tovább emelte a család presztízsét. Felesége a Verancsics udvarában szintén sokat tartózkodó szerdahelyi Dersffy családból származó Zsófia lett.¹⁴⁶ Pálffy Péter 1567–68 táján ugyan meghalt, de gyermekei közül a legifjabb Miklós jelentős karriert futott be. Mint ismeretes az 1552-ben született Miklós az 1565 körüli évektől II. Miksa bécsi udvarában nevelkedett, a későbbi II. Rudolffal, s 1572-től annak udvartartásában szolgált.¹⁴⁷ Ő tehát nem nevelkedhetett Verancsics udvarában az 1570-es években, ahogyan a legidősebb Tamás fia sem, aki ezekben az években Besztercebányán, majd Várpalotán volt várkapitány.¹⁴⁸ Györggyel sem azonosítható a Verancsics udvarában tartózkodó ifjú, mert ő még 1562-ben meghalt egy ütközet során. Tehát csak az 1550-ben született István jöhet szóba, aki Győrben majd Csábrágon szolgált, végül pedig 1581-ben ennek prefektusa lett.¹⁴⁹ Életkorát tekintve is elképzelhető volt, hogy az 1570-es években Verancsics udvarában ifjúként tanulhatott, különösen azért is mert rokona, János, aki később Léván szolgált katonaként, az 1573. évi família-névsorban, mint szervitor szerepel.¹⁵⁰

A Révayak XIII. századig visszavezethető ősökkel rendelkező családjának felemelkedése is a XVI. században történt, amikor II. Lajostól 1519-ben Révay I. István és I. Ferenc címerbővítő adománylevelet nyertek.¹⁵¹ Később a szerémségi bir-

2003. Szerk.: Anna Fundárkova–Géza Pálffy. Bratislava–Budapest, 2003. 20. p. (A továbbiakban: *Pálffy*, 2003.)

145 *Pálffy*, 2003. 21. p.

146 Ő Dersffy János és Batthyány Perpetua leánya volt és a Pálffy család szlavóniai kapcsolatait erősítette, Batthyány Ferenc horvát-szlavón bán rokonságával, aki Perpetua testvére volt. Erre vonatkozóan még sok a bizonytalanság, hiszen a Dersffy család történetét kevésbé kutatták. Batthyány Perpetua másutt szerdahelyi Dersffy Miklós özvegyeként tűnik fel a zselicszentjakabi apátság kegyurasága adományozásának kapcsán. Lásd: Enyingi Török Bálint. A bevezetést írta és a forrásokat közléteszi: Bessenyei József. Bp., 1994. 161. p.

147 *Pálffy*, 2003 31. p.

148 *Takáts Sándor*: Erdődi Pálffy Tamás (1534–1581.) In: *Uő*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp., 1928. 450. p.

149 *Pálffy*, 2003. 28. p.

150 PL AS. Acta Protocolaria, Prot. 1. fol. 67.

151 *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. köt. Pest, 1862. 701. p.

tokaik mellett az ország északi területein is birtokokat szereztek az I. Ferdinándnak a török elleni harcaiban tett szolgálatok folytán. Révay I. Ferenc 1521-ben már Báthory István nádor titkára, Ferdinándot szolgálva pedig egyre emelkedik karrierje. Révay I. Ferenc testvére István egyik fia, László¹⁵², a család trebosztói ágának megalapítója leszármazottai között keressük mégis azt a lehetséges személyt, aki Verancsics udvarában ifjúként jelen lehetett. László 1555-ben feleségül vette erdődi Pálffy Erzsébetet, akitől született gyermekei közül István, Kristóf, Miklós és Márton fiai jöhetnek szóba születési idejük okán, mint Verancsics udvarában ifjúként szolgálók. Közülük mégis talán Márton lehetett az, aki az udvarában jelen volt. Ő ugyanis Verancsics szervitorának, Esterházy Ferencnek leányát, Zsófiát vette feleségül már turóci alispánként.¹⁵³ Talán az udvarban jelenlévő ifjú Révay kapcsolatba került majdani apósával, s a két család a fiatalokban köthette össze sorukat. Ne felejtjük el, hogy Esterházy Ferencnek nem volt könnyű dolga, hiszen felesége 13 gyermekkel ajándékozta meg, akiknek kiházásításáról az egyébként is anyagi gondokkal küzdő apának nem lehetett könnyű gondoskodni, az udvari kapcsolatok pedig a legjobb terepet jelenthették a férjjelöltek kiválasztására.

Az ifjak között szerepel Sambucus megjelöléssel egy személy, akinek kilétét nem tudni biztosan. Csak sejthető, hogy a később Miksa udvari könyvtárosává lett humanista, orvostudományok iránt is érdeklődő, verselő történetíró rokona, esetleg fia lehetett. A Verancsicssal is élénk levelezésben álló és a pozsonyi humanista Radéczy-kör szívének számító Zsámboky¹⁵⁴ családját illetően meglehetősen kevés az információink. Egyetlen biztos adat, hogy János édesapja Zsámboky Péter halála után édesanyja Kewel Zsófia az 1573-ban Nagyszombatba költözött sikeres kereskedő, Bornemissza Tamás felesége lett. Zsámboky Pétertől öt gyermeke született, az egyetlen fiú, pedig János volt, négy leánytestvére közül háromnak a neveik és férjeik is ismertek.¹⁵⁵ Zsámboky Jánosnak tehát testvére nem, csak gyermeke tartózkodhatott Verancsics udvarában, esetleg valamelyik más rokona, de ezekről pontosabb információink nincsenek.

A szerdahelyi Dersffy család szintén igen jelentős személyeket adott az országnak ebben az időben. Verancsics udvarában talán az 1556-ban kassai főkapitány,

152 Pálffy, 2003. 29. p.

153 *Péter Katalin*: Eszterházy Miklós. Bp., 1985. 177. p. (A továbbiakban: *Péter*, 1985.)

154 *Ritoókné Szalay Ágnes*: Hortus Musarum: egy irodalmi társaság emlékei. „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Bp., 2002. 222. p. (A továbbiakban: *Ritoókné*, 2002.)

155 *Bessenyei*, 2004.

majd dunántúli főkapitány Dersffy István,¹⁵⁶ egyik fia, Miklós¹⁵⁷ vagy Ferenc tanulhatott egy ideig. Ferenc, mint tudjuk később főpohárnok, a királyi tanács tagja, honti és sárosi főispán lett. A sárosi váruradalmat zálogjogon bírta 1596-tól.¹⁵⁸ Az ország politikai életének jelentős alakja volt, akinek első felesége a szintén nem kevésbé jelentős Thurzó család Magdolna nevű leánya, majd az ő halála után Császárs Orsolya, Oláh Miklós unokaöccsének és Frangepán Annának leánya.¹⁵⁹ Az érseki udvarral fenntartott szoros kapcsolat tehát már Verancsicsot megelőzően Oláh Miklós idején is fennállhatott a két család között.

A Divék nemzetségből származó Majthényi család legősibb birtokai Trencsén, Nyitra, és Bars vármegyékben voltak, de hamarosan az egész ország területén szereztek birtokokat Pozsony, Túróc, Moson, Hont, Pest, Heves vármegyékben. A Zsigmond-korban szereztek meg Kesselkeő várát és Novák mezővárost,¹⁶⁰ melyek a Majthényiak központjaivá lettek. A család jelentős tagja a XVI. században Majthényi Bertalan, aki II. Lajos király főkamaraosa volt. A mohácsi ütközetben török fogságba került, ahonnan tetemes összegért szabadult csak meg, azután Ferdinánd kitartó híve volt és szegedi várkapitány lett.¹⁶¹ Feleségétől, a korszak jelentős famíliájából származó Gersei Pethő Margittól született fiai Gábor és János, György és László voltak. Lászlónak szintén László nevű gyermeke előbb pozsonyi kanonok lett, majd budai prépost, végül 1607-ben szerémi püspök.¹⁶² Talán Verancsics pártfogásának köszönhetően, az ő udvarában nevelkedve juthatott e pályára, természetesen minderről egyelőre nincsenek konkrét adataink.

A Kubinyi család két tagjának nevét már keresztnevekkel együtt feljegyezve találjuk a névjegyzékben, ami természetesen azonosításukat is megkönnyítette. A felsőkubini Kubinyiak ágán Kubinyi Kristóf 1578-ban nyert címerújító és címerbővítő levelet II. Rudolftól.¹⁶³ Ez a Kristóf számos levelet váltott Verancsicssal,

156 MOL E 41 1557. No. 4. Dersffy István kassai főkapitány levele Kassa város megerősítéséről és a felső-magyarországi dicáról. 1557. január 17.

157 MOL E 41 1576. No. 146. Szerdahelyi Dersffy Miklós levele a Magyar Kamarához vámmen-tességet élvező útjainak javításáról. Sztrecsén, 1576. május 26.

158 *Kenyeres*, 2002. II. köt. 519. p.

159 *Péter*, 1985. 34. p.

160 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. köt. Bp., 1996. 340.

161 *Neumann Tibor*: A Korlátkövcik. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. 106. p. (A továbbiakban: *Neumann*, 2007.)

162 *Szerémi*: Emlékek a majthényi, kesselkeői és berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából 1451–1728. In: *Történelmi Tár* 20. (1897) I. füz. 3. p.

163 *Kempelen Béla*: Magyar nemcs családok. VI. köt. Bp., 1913. 285. p.

egyik fia pedig, András azonosítható azzal a Kubinyi Andrással,¹⁶⁴ aki Verancsics udvarában jelen volt, a másik személy, Kubinyi Rafael pedig, Kubinyi I. Kristóf testvérének, Jakabnak volt a fia, aki részt vett a török elleni harcokban, ennek következtében hét és fél évre török rabságba is került. Miután rokonai tetemes összegért kiváltották, Verancsics udvarába került, ezt követően nem sokat tudunk életéről, halála időpontját sem ismerjük, annyi bizonyos, hogy utód nélkül halt meg.¹⁶⁵ Unokatestvére, András sorsa is hasonló lett, hiszen valamikor 1577-ben, szintén utód nélkül halt meg, bár őt apja jobb sorsra szánta, mint azt a Verancsics-csal folytatott levelezéséből megtudjuk. Kubinyi Kristóf ugyanis azzal a céllal küldte Verancsics udvarába fiát, hogy az egyházi pályára lépjen. Verancsics az ifjú Andrást azonnal pártfogásába vette és esztergomi olvasó kanonoki stallumot akart neki adni, hogy elég fedezetet nyújtson neki jogi tanulmányihoz, melyeknek céljából Rómába akarta küldeni.¹⁶⁶ Ez azonban Verancsics 1573. évi halálával miatt nem valósulhatott meg.

Keveset tudunk azonban a szintén említett Jakymowsky, Pinczy, Hathalmi, Ormány, Révész, Lachko, Theodosius, Bajcsy, Iváncsy, Perneszy, Somogyi és Babindály családkról.¹⁶⁷ Jakimowsky Pálra vonatkozóan értesülünk Verancsics végrendeletéből, hogy kamarási teendőket látott el, és valószínűleg ura nagyon megelégedett szolgálatával, mert két lovat és 300 forintot is hagyott rá.¹⁶⁸ Amint neve is utal erre, valószínűleg lengyel származású lehetett. A Pinczyekre vonatkozóan eddig nem sikerült azonosító adatot találnunk.

A Veszprém vármegyében is birtokos dalkai Hathalmi család¹⁶⁹ akkor válik jelentőssé, amikor Hathalmi I. Lázár 1517-ben címeres levelet szerzett, 1519-ben Veszprém vármegye alispánja lett, 1520-ban pedig Szarka Kelemen nevű társával veszprémi várnagy.¹⁷⁰ 1527-ben Szapolyai János pártjára állt, de 1534¹⁷¹ után már nincsen rá forrás. Három fia: György, László és Péter közül csak a két idősebbnek

164 A felső-kubinyi Kubinyi család története és leszármazása. Szerkesztik és kiadják: Kubinyi Ferenc és Kubinyi Miklós II. köt. 1906. 126. p.

165 Uo. 140. p.

166 VAÖM XI. köt. 200. p., 216. p. illetve 219. p.

167 PL. AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol. 67.

168 VAÖM XI. köt. 322. p.

169 Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. 13–16. század. Szerk.: Szatlóczki Gábor. Arcanum CD-ROM 2004.

170 *Iványi Béla: A Hathalmi-család és középkori címerlevele.* In: Turul 56. (1942) 75. p. (A továbbiakban: *Iványi*, 1942.)

171 A Veszprém vármegyei Khetomywlak (Kéttomyulak) birtokába iktatja be Lázárt és fiait 1534-ben egy I. Ferdinánd által kiadott oklevél. MOL Libri regii I. köt. 221–222. p.

voltak leszármazottai, György fiától, aki 1542-től Thurzó Elek nyitrai várnagya volt, származó számos unokái közül szinte mindegyik katonai pályára lépett. Mátyás, 1589-ben tihanyi várnagy, Miklós, egy 1587-ben kelt irat szerint a pápai várban teljesített katonai szolgálatot.¹⁷² Pálról ugyan nincsenek ilyen adataink, de tudjuk viszont, hogy Mátyás fiának, Miklósnak felesége Kubinyi Zsófia lett, s talán ez nem véletlen, ha azt tekintjük, hogy az udvarbeli családok között gyakran kötöttek házasságok. Hathalmi Lázár László nevű fiától származó II. Lázár 1602-ben Perneszy György keszthelyi kapitány viselt dolgaival kapcsolatos eljárás lefolytatásában királyi emberként tűnt föl.¹⁷³ Hogy Hathalmi I. Lázár unokái közül melyik szolgált az udvarban Verancsicsot az azonban egyelőre nem állítható bizonyosan.

Az Ormány család Demeter nevű tagja királyi biztосként tűnik fel 1567-ben Johann Karling báró, a Magyar Kamara német tanácsosa és Paczoth János a Szepesi Kamara tanácsosa társaságában egy a számukra kiadott utasításban.¹⁷⁴ 1565-ben pedig már Sáros vármegye alispánja.¹⁷⁵ De ezen túl biztosan nem tudunk a családról, mivel egyes helyeken Ormányt Ormándynak is nevezik, ezért felvetődik a Vas vármegyei Ormándyakkal való azonosság lehetősége, akik a korszakban számos hivatali és katonai tisztséget betöltöttek.¹⁷⁶ Nem bizonyos az sem, hogy a névjegyzékben szereplő Rues vajon Révész-ként oldható-e fel és ha igen, akkor melyik családdal van dolgunk, ezt még további kutatásoknak kell tisztáznia. Továbbá az is bizonytalan, hogy a Lachko név a szántói Lack családot jelöli-e, vagy csupán egy egyelőre azonosíthatatlan keresztnévet kell értenünk alatta. (Bár szántói Lach Ambrus leányát, Erzsébetet a 16. század elején Hathalmi György vette feleségül,¹⁷⁷ és Ambrus apjának, Lászlónak testvére, Borbála pedig Perneszy Zsigmondhoz ment feleségül. Ezek a családok pedig mind jelen vannak Verancsics udvarában!)

A névjegyzékben találjuk a puszta keresztnévként álló Theodosius megjelölést is. A 16. században feltűnik egy Sirmiensis névvel jelölt család, amelynek bizonyos Sebestyén tagja ekkor birtokokat szerez Trencsén vármegyében. Leszármazottja, Theodosius, pedig 1624-ben alnádor lesz,¹⁷⁸ hogy ez a Theodosius mennyiben azo-

172 Uo. I. köt. 222. p.

173 *Végh Ferenc*: Az én hitemre jöttek ide. Vizsgálat Perneszy György keszthelyi kapitány török kapcsolata ügyében. In: Levéltári Szemle 52. (2002) 2. sz. 5. p.

174 *Kenyeres*, 2002. 537. p.

175 MOL E 41 1565. No. 75. Ormány Demeter Sáros megyei alispán panasza a német zsoldosok számára állítandó fogatokkal kapcsolatban. 1565. július 29.

176 *Holub József*: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943. 156–158. p. (A továbbiakban: *Holub*, 1943.)

177 *Iványi*, 1942. 77. p.

178 *Kempelen*, 1915. IX. köt. 382. p.

nosítható a Verancsics udvarában élövel, azt egyelőre nem tudjuk, ehhez is további kutatások szükségesek.

A Bajcsy család egyik tagja, János érsekújvári katona és fele részben nagysallói официális volt, akinek a Magyar Kamarától kapott ordinációját ismerjük 1574-ből.¹⁷⁹ Bajcsy János és Antal 1551-ben szereztek nemesi címeres levelet. Antal egyik fia, Sebestyén 1573-ban pedig birtokadományban részesült Pozsony vármegyében, míg testvére Péter 1608-ban kapott Thurzó Györgytől Geczelován és Benyolehotán kúriákat.¹⁸⁰ Talán közülük valamelyik lehetett jelen Verancsics udvarában. A Vas vármegyei Iváncsy család azon tagját, mely az udvarban tartózkodhatott egyelőre még nem sikerült beazonosítani. Annyi azonban biztosan tudható, hogy egy Ivánczy János nevű nagyprépostja volt a győri székesegyháznak, aki 1614-től pécsváradi apát lett, majd apostoli protonotárius és tinini püspök és 1599-ben Olmützben tanult.¹⁸¹

A Somogy vármegyei szintén köznemes Perneszyek nem kisebb személlyel kerültek rokonságba a XV. században, mint a nádor Szapolyai Istvánnal, akinek valószínűleg unokatestvérét, egyesek szerint testvérét, Orsolyát vette feleségül Perneszy Pál.¹⁸² Perneszy Pálné sírköve a porvai pálosok kolostortemplomában került elhelyezésre, amely pedig a Szapolyaiak kegyurasága alatt állt. Perneszy Pál előbb Garai László macsói vicebánja, alnádora majd Újlaki Miklós és Szapolyai Imre szlavón bánok mellett vicebán. A koronából kiemelkedő egyszarvút ábrázoló címerüket 1439-ben kapta.¹⁸³ Két fia, Imre és Zsigmond, illetve ezek fiai is fontos pozíciókat töltöttek be a korszak politikai elitjében. Imre Corvin János szolgálatában állt, később pedig Báthori György familiárisa lett, mint ahogy fia, Miklós is, aki 1518-ban a királyi tanács köznemesi ülnöke lett. Zsigmond fia, Ferenc pedig az utóbb három ízben is nádorrá lett Báthori István szolgálatában állt és később a szerémi püspökség kormányzója lett.¹⁸⁴ Zsigmond vagy Imre bármely fiának lezármazottja szolgálhatott Verancsics udvarában, pontosabb adatokkal erről azonban nem rendelkezünk, minthogy a Perneszyek családfájának kérdését sem rendezték még megnyugtatóan.

A névjegyzékben szereplő Somogyi családnév meglehetősen gyakorisággal fordul elő a magyar nemes családnevek között, adatok híján egyelőre nem beazonosítható,

179 *Kenyeres*, 2002. I. köt. 261–266. p.

180 *Kempelen*, 1911. I. köt. 220. p.

181 *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 400. p.

182 *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik. Miskolc, 2004. *Studia Miskolcincensia* 5. 173. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, 2004.)

183 *Kubinyi A.*: i. m. 174. p.

184 Uo.

hogymely családról, s annak melyik tagjáról feltételezhető az udvari szolgálat Verancsicsnál. (Egy bizonyos Somogyi Mihály 1585-ben a garamszentbenedeki konvent tagjaként tűnik fel,¹⁸⁵ de ismerünk egy Somogyi Farkas nevű győri főkapitány-helyettest is 1603–1606 között.¹⁸⁶)

A Nyitra vármegyében birtokos Babindályak¹⁸⁷ a kevésbé tehető nemesi rétegekből kerültek ki, viszont számos alkalommal viseltek hivatali tisztségeket a vármegyében és több tagjuk gyakran foglalkoztatott ügyvéd volt¹⁸⁸ a nyitrai püspök familiárisaként. Babindály Gergely 1550-ben szombathelyi prefektus és udvarbíróként tűnik fel, előtte pedig 1544-ben Bars vármegyében adószedő volt.¹⁸⁹ Talán az ő fia teljesíthetett szolgálatot Verancsicsnál. De tudunk 1556-ban egy bizonyos Babindály Györgyről is, aki újabb Nyitra vármegyei birtokadományokat nyert I. Ferdinándtól.¹⁹⁰

Látható, hogy meglehetősen nehéz feladat ezeknek a családoknak, illetve személyeknek a beazonosítása, nem csupán a töredékes adatok illetve a keresztnemek hiánya okán, hanem mert a legtöbb nemesi családról nem készült modern családmonográfia. E töredékes adatok alapján is leszűrhetjük azonban, hogy fontos közigazgatási és katonai karrierrel büszkélkedő családok tagjai tűnnek fel Verancsics Antal udvari familiájában, amelyek azonban többnyire a vármegyék katonáskodó, illetve hivatali tisztségeket viselő köznemesi rétegéből kerültek ki és emelkedtek egyes esetekben országos méltóságokig.

A fent tárgyalt udvari ifjak száma az udvartartás nagyságától is függött. Thököly Imrénél például 24 udvari ifjút találunk,¹⁹¹ de a XVII. században az udvarban tartózkodó ifjak és leányok száma ennél sokkal magasabb is lehetett, mint például a korabeli Magyarország egyik legjelentősebb főúriának: Batthyány Ferencnek és hitvesének Lobkowitz Poppel Évának Németújváron tartott udvarában 45 ifjút és 12 leányt jegyeztek fel 1608-ban.¹⁹² Az ifjak apródokként valamely jómódú birtokos család gyermekei voltak, s szolgálatba kerülésükkor, melynek életkori határai-

185 MOL Libri Regii. 4. köt. 701–705. p.

186 *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „élettrajzi lexikonból”). In: *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2. sz. 277. p.

187 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. Bp., 1990. 564. p. (A továbbiakban: *Maksay*, 1990.)

188 *Neumann Tibor*: Választott nemesi esküdtek Nyitra vármegyében. In: *Századok* 139. (2005) 2. sz. 281. p.

189 *Kenyeres*, 2002. II. köt. 676. p.

190 MOL Libri regii. 3. köt. 303. p.

191 *Radvánszky Béla*: Magyar háztartás és családélet a XVI–XVII. században. Bp., 1986. 178. p.

ról nem tudunk biztosat, az úr személyes szolgálatát látták el. Így például jelen voltak és segítkeztek reggel és este az úr öltözködésekor, s legalább két főnek, Pázmány Péternél három vagy négy apródnak, mindig jelen kellett lennie, azaz az ebédlőben vagy az audienciában várakoznia.¹⁹³ Nekik kellett a belső szobák rendjére és tisztaságára is vigyázniuk, sőt bizonyos udvarokban az úr ruházatának és tányérjának tisztítását is végezniük. Általában kettőtől öt évig terjedő ideig szolgáltak inasként, s volt, aki ezután elhagyta az udvart, de egyesek lovas ifjakként szolgáltak tovább. Őket többnyire étekgógnak nevezték, mert nemcsak lovas szolgálatot láttak el adott esetben, hanem az étkezéseknél ők hordták fel az étkeket és egészen a gyümölcs asztalra kerüléséig az úr asztala körül álltak, majd leszedve az asztalokat maguk is étkezni vonulhattak.¹⁹⁴ Lovas szolgálatukat már saját szolgáltaikkal együtt látták el, hogy mennyi ideig, arra nincs pontos adat, ez egyeseknél megnövelésükig tartott, de ez nem volt törvényszerű. Ebből a státuszából kiemelkedve a szervitorok közé kerülhettek, s már csak lovas szolgálatot láttak el szükség esetén.

Áttérve Verancsics udvarának másik nagy számú csoportjára, a familiárisokra, a következőkben azt vizsgáljuk, hogy a források alapján kik és milyen tisztet betöltő, feladatot ellátó személyek jelentették Verancsics közvetlen környezetét. Erre vonatkozólag az udvari névjegyzék itt is csupán a családneveket közli, de a konvenciókkal összevetve, már a személynevek is kiegészíthetővé válnak. Familiárisai között tehát az udvari névsor és a konvenciók alapján a következők szerepelnek: Esterházy Ferenc Galántáról,¹⁹⁵ Tarlódy Mihály,¹⁹⁶ Sándorffy Miklós,¹⁹⁷ Tapolczay Mihály,¹⁹⁸ Pesty János,¹⁹⁹ Cserépy Gáspár,²⁰⁰ bizonyos Merey,²⁰¹ akinek keresztnévét nem ismerjük, Keszthelyi János,²⁰² Chrikardy Mihály,²⁰³ Barnabás Oroszfalváról,²⁰⁴

192 *Kincses Katalin Mária*: Egy nyugat-magyarországi párhuzam: Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Éva udvartartása. In: Erdély és Patak fejedelmasszonya Lorántffy Zsuzsanna. Szerk.: Tamás Edit. II. köt. Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 41.) 175. p. (A továbbiakban: *Kincses*, 2000.)

193 MUR 2001. 23. p.

194 MUR 2001. 25. p.

195 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 147.

196 Uo. fol. 146.

197 Uo. fol. 129.

198 Uo. fol. 131.

199 Uo. fol. 118.

200 Uo. fol. 138.

201 Uo. fol. 143.

202 Uo. fol. 119.

203 Uo. fol. 134.

Tharnovszky Mátyás²⁰⁵ és Pálffy János,²⁰⁶ valamint Szuszkovith Pál,²⁰⁷ a nagyszombati érseki ház procuratora. Róluk összességében több adattal rendelkezünk, hiszen konvencióik is fennmaradtak.

A fent említett Esterházy Ferenc szerepét azért fontos kiemelni, mert Szerhazi Benedek és a galántai Besseney György leánya, Ilona gyermekeként a család felvirágzásának alapjait teremtette meg.²⁰⁸ Előbb Szempcen volt harmincados, majd 1590-ben, már mint Pozsony vármegye alispánja szerepelt abban az adománylevelben, melyben anyai örökségének Galántának birtokában erősítették meg.²⁰⁹ Elsőként ő írta nevét Eszterháznak galanthai előnévvel, amint ez konvenciójából is kiderül.²¹⁰ Feleségétől, Illésházy Zsófiától született Miklós, Dániel és Pál gyermekeik, kik közül Miklós nádori méltóságot is viselt, és a család további emelkedését biztosította azzal, hogy 1618-ban bárói címet kapott II. Mátyástól.²¹¹ Fontos adaléknak tartható még, hogy Ferenc felnőtt korában evangélikussá lett.²¹² Esterházy Miklós, apja katolikus sógorának, Magdolna nevű legidősebb leánya férjének révén már katolikus nevelésben részesült. A pozsonyi kamarai tanácsos, Kubinyi László vette ugyanis át Miklós nevelését. Arra nincsen bizonyos adatunk, hogy Ferenc mikor lett evangélikussá, de talán az sem lenne meglepő, hogy már Verancsics udvarában is evangélikusként volt jelen, hiszen Verancsicsnak számos protestáns, vagy akként gondolkodó barátja volt, szellemi nyitottsága ilyen akadályokat nem állíthatott, különösen, hogy a szintén udvarában jelen lévő Révayak is köztudottan protestánsok voltak. Ugyanúgy ahogyan Verancsicsot ez nem akadályozta abban, hogy unokaöccsét a nagynevű protestáns bártfai iskolába küldje Stöckel Anzelm mellé tanulni,²¹³ korábban pedig Révay Ferenc sem átalotta fiait Padovába küldeni, Wittenberg helyett.

204 Uo. fol. 135.

205 Uo. fol. 142.

206 Uo. fol. 141.

207 Uo. 113–116.

208 *Sarlay Soma*: Az Eszterházy család múltjából. In: Turul 54. (1940) 2. füz. 90. p.

209 Libri Regii. 4. köt. 666–667. p.

210 Lásd.: 196. jegyzet.

211 Libri Regii. 6. köt. 712. p.

212 *Péter*; 1985. 32. p.

213 *Frankl Vilmos*: Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538–1555. Bp., 1872. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 2.) 11. p.

Tarlódy Mihályról annyit tudhatunk egy 1568-ban általa írt jelentésből, hogy a kamara alkalmazottja,²¹⁴ Sándorffy Miklóst pedig a Magyar Kamara tanácsosaként említik 1597-ben,²¹⁵ Tapolczay Mihály 1569-ben dicatorként írt a kamarának a Zala vármegyei dica-hátralékok beszédésének nehézségeiről.²¹⁶ Keszthelyi Jánosról még érdemi adatokat sem hozhatunk, az további kutatások tárgya kell hogy legyen. Pesty János valószínűleg abból a Vas vármegyei családból származik, amely 1582-ben kapta címeres levelét II. Rudolftól.²¹⁷ Cserépy Gáspár pedig azzal az érsekújvári katonával azonosítható, aki az uralkodótól kérte 1574-ben, hogy az érseki adminisztrátort utasítsa sallariuma kifizetésére, ahogyan azt az előző érsek idején is megtették.²¹⁸ Ahogyan egy másik levélből kiderül, Cserépy Verancsics szervitorává még annak egri püspök korában lett, már ott is katonaként tevékenykedve.²¹⁹

A kaposmérői Mérey család 1474-ben kapta címeres levelét Mátyástól. Mérey Mihály fiatal korában Thurzó Elek udvarában szerzett jártasságot a jogi ügyekben, majd királyi tanácsos és személynök lett, ezt követően nádori helytartói címet nyert, melyet 1562–1572 között töltött be²²⁰ és 1563-ban bárói címet nyert.²²¹ Talán a később a királyi tábla bírájaként munkálkodó Imre fia lehetett Verancsics udvarának tagja.

Am szintén ide sorolhatók még a névsorban szereplő Ciráky Balázs, bizonyos Zaluzky, kinek keresztnévét szintén nem tudjuk, Baranyai István és Murakerezy Mátyás.²²² Am konvencióik nem ismertek, így nem is tudjuk megállapítani szolgálatuk mértékét és mibenlétét. Nagy valószínűséggel katonai szolgálatot láttak el, de pontosabb információink nincsenek róluk. Kivételt jelent Baranyai István,²²³ aki-ről viszont rendelkezünk adattal, hiszen ő 1574 és 1596 között a pozsonyi érseki

214 MOL E 41 1568. No. 42. Tarrody Mihály jelentése a Pöstyén mezőváros mellett épített híd és a kereskedelmi utak őrzése tárgyában. 1568. július 27.

215 MOL E 41 1597. No. 58. Sylessy János levele Sándorffy Miklós magyar kamarai tanácsosnak a rajta esett sérelmekről. Galgóc, 1597. szeptember 6.

216 MOL E 41 1569. No. 56. Thapolczay Mihály dicátor levele a Kamarának. 1569. augusztus 9.

217 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Bp., 1914. VIII. köt. 267. p.

218 MOL E 41 1574. No. 38. Cherepy Gáspár újvári katona kérelme segély kiutalására a Kamarához. 1574. március 15.

219 MOL E 41 1574. No. 161. Cherepy Gáspár újvári katona, egykor Verancsics vitéze Egerben újabb provisio-t kér vesztéségei pótlására. 1574. október 21.

220 *Szentpétery Imre*: A kronológia kézikönyve. (Kiegészítette: Érszegi Géza, Raj Tamás, Szögi László) Bp., 1985. 100. p.

221 Libri Regii. 3. köt. 791. p.

222 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 67.

223 MOL E 41 1574. No. 70. Baranyay István a pozsonyi érseki ház udvarbírája királyi parancsot kér a Kamarától. 1574. május 13.

ház udvarbírája volt, ami karrierjének emelkedését jelezte.²²⁴ A konvenciók között fennmaradt több olyan személye is, akiket a familia névsorában nem találunk. Közülük Mikulith Mihály szenterkeszti officíális,²²⁵ Nagy János szőlősi officíális,²²⁶ Budai Balázs peredi officíális²²⁷ és Rácz István udvardi officíális,²²⁸ akiket nem számítottak a familia tagjai közé, viszont Bodroghy György²²⁹ és Nagy Ferenc²³⁰ nevei sem szerepelnek a névsorban, pedig ők nem voltak officíálisok. Bodroghyról fontos megjegyeznünk, hogy ő szervitori minőségben kapott fizetést az udvarban és korábban neve szerepelt Oláh Miklós udvari familiájának névsorában is, mint titkár.²³¹ Bodroghy György és Nagy Ferenc konvenciói 1572-ben keltek, valószínűleg már nem állhattak az udvar alkalmazásában a névsor elkészültekor, mely feltehetően 1573-ra datálható ezek alapján is.

Straus János és Teleki János neve szerepel a névsorban, de a konvenciókban nem, így nem tudjuk pontos feladatköreit. Teleki Jánosról már fentebb volt szó, Straus Jánosról pedig tudható, hogy 1590-ben Hölgy Gáspárral együtt nagyszombati harmincados volt.²³² További érdekes adalék, hogy tudomásunk van egy bizonyos Joachim Strassról is, aki feltehetően azonos családból került ki, mint a fent említett Straus János, ugyanis Verancsics annak édesapjához írott levelében Stranznak emlegeti családnevüket.²³³ A fent említett Joachim Strass lengyel nemesi származású török szultáni tolmács volt. Az ismertebb nevén Ibrahim dragomán közeli rokonságba is került Verancsics egyik kortársával, a papi pályát elhagyó Dudith Andrással, unokahúga Regina Staszówna révén.²³⁴ Mindez pedig jól megvilágítja azokat a lengyel kapcsolatokat és informális baráti összeköttetéseket, amelyek behálózták a Verancsics körül kialakult udvari környezetet.

Ugyan a konvenciókban és a familia névjegyzékében sem található meg Usaly Péter neve, de Verancsics levelezéséből egyértelművé válik, hogy Andreffy János-

224 *Kenyeres*, 2002. 206. p.

225 PL AS. Acta Prot. Prot. I. fol. 120.

226 Uo. fol. 133.

227 Uo. fol. 151.

228 Uo. fol. 43–44.

229 PL AS. Acta Prot. Prot. I. fol. 128.

230 Uo. fol. 139.

231 MOL U et C 75/32. fol. 16.

232 MOL E 41 1590. No. 20. Hölgy Gáspár és Straus János nagyszombati harmincadosok az újvári katonaság járandóságainak elmaradásáról. Nagyszombat, 1590. május 15.

233 VAÖM XI. köt. 308–311. p.

234 *Ács Pál*: Dudith András török sógora. In: *Uő: „Az idő ósága”* Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban. Bp., 2001. 258. p.

sal együtt, már egri püspök korában is szolgálták őt tisztartóként, majd jószágkormányzóként. Andreffy János 1571 és 1574 között a pozsonyi érseki ház udvarbírája volt.²³⁵ Az Usaly családnak Veszprém vármegyében voltak birtokai, s további királyi adományokat nyertek Sáros és Zólyom vármegyékben. (Usaly Péter fia, János kapta ezeket.) Usaly még Oláh Miklós érsek esztergomi udvarában kezdte pályáját, s került fontos kamarai közhivatalba, hiszen 1556-tól 1571-ig esztergomi érseki adminisztrátor volt. Verancsics tehát megtartotta őt hivatalában Oláh halála után is. Eközben 1572-től már a Magyar Kamara tanácsosa is volt, s Verancsics halála után visszahívták a kamarai kezelésbe került érseki uradalmak igazgatására. Usaly ezt csak átmenetileg, 1574-ig vállalta s utána haláláig 1578 vagy 1579-ig ismét kamarai tanácsosként működött.²³⁶ Még Verancsics alatt 1571 és 1573 között a nagyszombati érseki ház udvarbírájaként működött,²³⁷ ezalatt Nagyszombatban saját háza is volt a Kereszt utcában az 1579. és 1584. évi adójegyzékek szerint.²³⁸ Továbbá fennmaradt egy olyan oklevél is, amely 1551-ben Usaly Péterre, mint Likava várának prefektusára ruházta Tepla birtokot.²³⁹ Mindezek alapján elmondható, hogy nagyon is sikeres pályát futott be a Verancsics alkalmazásában álló, a gazdálkodási ügyekben szakértő Usaly, aki anyagi biztonságát is megteremthette szolgálata éve alatt.

Ahogy már korábban is említettem, a szervitorok fizetésüket készpénzben és természetben kapták. A készpénzfizetésnek is két formája honosodott meg, melyek a konvenciókban egyaránt feltűnnek. A mensualis és a sallarium alapjaiban különbözött egymástól. A mensualis a ló tartásáért fizetett hópénz volt, mely 1503–1504-ben a Kanizsai család fizetési lajstromában 2 forintot jelentett havonta.²⁴⁰ Ezek a hópénzes lovasok általában csak egy-egy hónapra szerződtek, melynek letelte után gyakran odébb is álltak. A közkatonák hópénze a XVI–XVII. század folyamán 3-5 forint között változott. Az 1542. évi 50. tc. szerint a hópénz 3 forintot kellett, hogy kitegyen.²⁴¹ Így volt ez például a konvenciókban szereplő Oroszfalvai Barnabás esetében is.²⁴²

A familiárisok a lovakra járó pénzen fölül egy évre szóló illetményt kaptak, ez volt a sallarium, az előbb említett Kanizsai-féle összeírás a 3 lovassal szolgáló ka-

235 Kenyeres, 2002. 206. p.

236 Uo. 74. p.

237 Uo. 206. p.

238 *Bott'ankova*, 1980. 145. p.

239 MOL Libri Regii. 2. köt. 533–34. p.

240 *Varga*, 1981. 34. p.

241 Uo. 38. p.

242 Lásd. 205. jegyzet

tona sallariumát 32 forintra tette, ami lovasonként 11 forintot jelentett, a későbbiekben ez csak növekedett és 1571-ből már olyan adat van Sárvárról, hogy egy lovasra 20 forintot fizettek.²⁴³ A szervitor évi fizetésének nagyságát, lovasai száma mellett katonai rangja is meghatározta. Verancsics szervitorainak fizetését tekintve a legmagasabb összeget, 200 forintot Petheő Imre²⁴⁴ kapta, aki protonotariusként szolgált az érseket. Ő a későbbiekben, Verancsics halála után a kamaraelnök mellett is hasonló funkciókat látott el.²⁴⁵ (A Somogy vármegyei hetesi Pethe családból származó Imre karrierje utódaiban is folytatódott, ugyanis egyik fia Pethe Márton váci, majd váradi püspök és végül kalocsai érsek lett, síremléke ma Szepeshelyen látható, másik fia László Torna vármegye főispánja lett.²⁴⁶) Hasonló fizetést (évi 200 forintot) kapott Batthyány Ádám udvarában később a család által igen kedvelt és megbecsült orvos, Purgoltt Bálint is.²⁴⁷

Pethe Imrét követően az udvarmester, Pominowsky Fülöp²⁴⁸ kapott mintegy 150 forint éves illetményt. Az udvarmester²⁴⁹ nem az egyetlen lengyel volt Verancsics udvarában, hiszen Tarnovszky Mátyás, aki talán ugyanazon személy mint az udvari névsorban szereplő Tharnóczy Mátyás,²⁵⁰ nyitrai és barsi procuratorként vette fel járandóságát az udvarban. A család később III. Ferdinándtól 1655-ben nemesi címet és címert nyert Tarnovszky Mihály Szaniszló révén. Felesége Czobor Anna, Thurzó Szaniszló özvegye lett. Leányuk, Zsófia pedig Illésházy Gáborhoz ment feleségül.²⁵¹ A Tarnovszky család Lengyelországban meglehetősen nagy tekintélynek örvendett. Rutén vajda és a korona nagyhetmanjaként Tarnovszky

243 Varga, 1981. 34. p.

244 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 130.

245 MOL E 41 1576. No. 60. A kamaraelnök levele a Kamarához az új megyei rovasadoszcdók kijelöléséről. Bécs, 1576. március 18.

246 MOL E 41 1586. No. 68. Pethe Márton váci püspök salláriuma egy részének kiutalását kéri utazásához. Nagyszombat, 1586. augusztus 14. ill. *Borovszky é. n.* Bars vármegye. 545. p.

247 *Kincses*, 2000. 177. p.

248 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 144.

249 Az udvarmester névvel ellentétben nem az udvar legfontosabb tisztségviselője volt. Ugyan ő felügyelte a teljes udvari személyzetet, az étekgókat, inasokat, kamarásokat, ajtónállókat, konyhai és istálló-személyzetet, de a familiárisokat nem. A familiárisok fölé is kiterjedő hatásköre csak az udvari perefektusnak volt, aki azonban egyes főpapi udvarok esetében, mint Pázmány Péterében is, azonos volt az udvarmesterrel. Várdai Pál udvarában viszont egyértelműen az udvarbíró töltötte be a legfőbb szerepet, a püspök familiárisai közül került ki, s konvenciója fizetésén felül érdemei szerinti jutalmazást is rögzített, ami feladatának bizalmi jellegére is utalt. *Holub*, 1943. 13. p.

250 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 142.

251 *Krisztinkovich Béla*: Habán inkunábulumok. In: *Művészettörténeti Értesítő* 10. (1962) 78–79. p.

János vezette 1521-ben Magyarországra a lengyel segédcsapatokat és 1522-ben követként járt II. Lajos prágai udvarában. 1528-ban ő látta vendégül tarnów-i várában Szapolyai Jánost. Ő járt közben Hieronym Laski követ kiszabadításának ügyében 1534-ben Szapolyainál, akinek Izabellával kötendő házasságát is egyengette.²⁵² A művészetpártolását tekintve sem jelentéktelen Tarnovszky János valamelyik rokona kerülhetett Verancsics udvarába, aki mint tudjuk számos esetben járt a lengyel udvarban és több lengyel főpappal is levelezett. Elképzelhető tehát, hogy diplomáciai útjain a rá egyébként is nagy hatást tett lengyel udvar ezen jeles családját személyesen is megismerve hívta meg, esetleg kifejezett kérésüknek eleget téve fogadta udvarába Tarnovszky Mátyást.

A ténylegesen katonai szolgálatot teljesítők között Sándorffy Miklós szintén 150 forintot kapott, Esterházy Ferenc, Tarlódy Mihály és Thapolczay Mihály pedig évente 125 forintot. Thapolczay Mihály, Verancsics érseki titkára ekkor már gyakran lévén távoli intéznievalója naponta 20 dénárt kapott útiköltségül és ugyanennyit lovai ellátására. A titkári faladat a legbizalmasabb és magasabb iskolai képzettséget igénylő familiárisi feladat volt. Bizalmas ügyekbe tekinthettek be ezért titoktartási esküt kellett tenniük.²⁵³ Általában véve a jobban fizetett, rangosabb familiárisok közé tartoztak, amint ez Thapolczay Mihály fizetéséből is kitűnt. Ez összehasonlítva későbbi rendelkezésre álló adatokkal nem volt kevés, sőt általában a (magánföldesúri), kapitányok fizetései voltak ezzel azonos mértékűek.²⁵⁴ Keszthelyi János 70 forintot kapott, mely a főhadnagyk fizetésével egyezett meg.²⁵⁵ Cserépy Gáspár és Tarnovszky Mátyás 60 forintot, míg Pesty János és Pálffy János 50 forintot kaptak. Ezek mellett természetesen természetbeni fizetés is járt nekik: általában egy évre előre bor, búza, lovaiknak széna és zab, s még ruházatukra is külön pénz. A két legmagasabb fizetésű szervitor esetében ruházatra 12 forintot kaptak egyenként, ami már egy értékesebb, jó minőségű gránát vagy csimazin posztó 7 rőf körüli mennyiségére volt elegendő.²⁵⁶ A kisebb fizetésű valószínűleg hadnagyi rangban állóknál a konvenciók gyakran nem nyilatkoznak a ruházatról, de minden esetben a lovak ellátására kapott zabról és szénáról, melyeket némely esetben pénzben, máskor passusokban mérve kapnak. A zabot általában a legmagasabb fi-

252 *Tóth Péter*: A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai. II. 1526–1541. Miskolc, 2003. 13. p. (A továbbiakban: *Tóth*, 2003.)

253 MÚR 2001. 30. p.

254 Csányi Bernátnak, a körmendi lovasok kapitányának 150 forintos fizetést adtak. *Varga*, 1981. 35. p.

255 Kisfaludy Mózes, Batthyány Kristóf főhadnagya 75 forintot kapott személyére és öltöztetére. Uo. 35. p.

256 Uo. 37. p.

zetésűtől a legalacsonyabbig 50 mérőtől 32 mérőig terjedő mennyiségben adták ki. Az udvarban continuus tartózkodók egyébként általában is ellátást kaptak lovaikra az udvarban, a távolabb szolgáló vitézek átlagban 8-10 passus szénát kaptak. Emellett a szerződésekben azt is rögzítették, hogy az út hosszától függően egy bizonyos illetményt kapnak az uruk ügyében utazó szervitorok, persze ezt is rangjuknak megfelelő összegben. Általában egy főrangúnak napi 20 dénárt adtak az útra a konvenciók tanúsága szerint. Élelmezésüket az állandóan az udvarban tartózkodóknak helyben oldották meg, másoknak pedig kiadták az egy évre járó ilyen jellegű illetményüket, a tekintélyesebb szervitorok udvari étkezésükön felül is kaptak borban és búzában ilyen járandóságot. (Az udvari személyzet egyes tagjainak fizetését lásd a 3. sz. mellékletben.)

A familiárisi réteg elemzését követően az udvari személyzet tagjairól kell szólnunk. Az udvarban szolgáló gyalogosok, a konvenciókban darabontoknak nevezett személyek a familia névsora szerint 9 főt tesznek ki. Közülük 5 fő (Szóch Balázs,²⁵⁷ Balogh Mátyás,²⁵⁸ Petheo János,²⁵⁹ Nagy Mihály²⁶⁰ és Erdélyi Benedek²⁶¹) konvencióját ismerjük és ezek egymással teljesen megegyezően azonos illetmények juttatását rögzítik. Mindegyikük 12 forint fizetést kapott, illetve 3 forintot ingre, alsónadrágra és harisnyára. Emellett, valószínűleg egyenruha jelleggel viselt mindegyikük egy köntöst, mentét, dolmányt, nadrágot és ködmönt, melyet szintén az ellátmány részeként kaptak meg.

Továbbá az udvari személyzet tagja volt az a névsorban szereplő 3 szakács, akik közül csak Dániel szakács²⁶² konvenciója maradt fenn. Évi fizetése 25 forint volt, emellett 2 forintot kapott 3 ingre és ugyanennyi nadrágra, minden harmadik télen egy bundát is, s még mentét és dolmányt karasiából²⁶³ a lábbeli mellett. A személyzet tagjaként említenek továbbá egy szabó segédet, három szabót, egy borbélyt, név szerint Cindoky Mátyást, akinek konvenciója is fennmaradt,²⁶⁴ egy kulcsárt, Vasarhelyi Jánost, kinek szintén fennmaradt a konvenciója,²⁶⁵ a sáfárral, Ferencffy

257 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 165

258 Uo. fol. 161.

259 Uo. fol. 164.

260 Uo. fol. 166.

261 Uo. fol. 160.

262 Uo. fol. 159.

263 Kecskeny, bolyhos gyapjúsövet volt sávolykötéssel, melyet Angliában, Suffolk környékén kezdtek készíteni és hazánkban is ez az angol karasia lett a legnépszerűbb, a középkor végén az egyik legalapvetőbb kereskedelmi cikké vált Európában. *Endrei*, 1989. 132–133. p.

264 PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol. 136.

265 Uo. fol. 150.

Balázssal együtt,²⁶⁶ egy tálmosót és 4 konyhai inast vagy kuktát, akiknek konvencióit nem ismerjük.²⁶⁷ A sáfárok szerezték be mindazt, amire az udvarban szükség volt az ételekhez szükséges alapanyagoktól a gyertyákon át a borig, szénáig. Feladatát egyes udvarokban a konyhasáfárral osztotta meg, aki csak a konyha szükségleteire ügyelt. Általában a konyha élén egy tekintélyesebb familiáris állt konyhamesterként, aki a szakácsok és kukták tevékenységét irányította és ellenőrizte az ételeket, jelentette azok elkészültét és vigyázott az asztalok rendjére.²⁶⁸

Az udvar legkevésbé megbecsült tagjai az istálló körül tevékenykedő személyzet: a lovászok és a kocsisok voltak. Az ezzel kapcsolatos munkákat is egy tekintélyesebb, megbízható familiáris látta el, a lovászmester. A lovásznál valamivel megbecsültebb és jobban is fizetett személyzetet jelentettek a kocsisok. A fullajtárok viszont egy rangban álltak a lovászokkal.²⁶⁹ Ezt tükrözik a Verancsics udvarában szolgáló istálló körüli személyzet fizetési adatai is. A konvenciók között két lovásznak a szerződését találhatjuk, akik viszont nem szerepelnek az udvari névsorban, valószínűleg azért, mert a legtöbb udvarban az ebédlő palotába és a belső termekbe be sem mehettek.²⁷⁰ Mindkét lovász fizetése 8 forint volt személyére és inására. Emellett mentét, dolmányt kaptak karasiából és lábbelit is, míg a nagy számú kocsisok és inasok 24 forintot kaptak egy évre. Természetesen ők mind az udvarnál étkeztek és napi egy pint bort kaptak. Ruházatuk tunika, nadrág, harisnya, bunda és szűr voltak a konvenciók tanúsága alapján. A kocsisok mellett fullajtárok is szolgáltak, ugyanis a XVII. században is még nyeregből hajtották a lovakat, így ha négyet vagy akár többet fogtak be, szükség volt a szekér irányítását az első lóról segítő fullajtárokra is.²⁷¹ A konvenciók alapján a fullajtárok mindegyikének fizetése 14 forint volt, s őket is ellátták ruhára való pénzzel, melyből nadrágot, harisnyát és inget kellett venniük. Őket is az udvar látta el az étkezés tekintetében. Összesen 12 kocsis mellett 10 fullajtár nevét említi a névsor és 53 ló gondozásáról rendelkezett.²⁷² Végül egy itáliai mosónő és egy friauli származású kertész nevét is ismerjük a konvenciókból.²⁷³

266 Uo. fol. 158. Személyc azért is érdekes, mert Oláh Miklós udvarában is szolgált kamarásként. MOL U et C fasc. 75 nro. 32. fol. 16.

267 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 67. v.

268 MUR 2001. 35. p.

269 Uo. 36. p.

270 Uo.

271 Uo.

272 PL AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 68.

273 Donna Catarina: uo. fol. 153. ill. Joseffe da Terzent: fol. 154–155.

Az udvari família tagjai voltak, de sem a klasszikus szervitori réteg, sem a személyzetnek tagjai közé nem számíthatók igazán Verancsics udvarának egyházi tagjai. Közülük először a két káplánt említhetjük, Hyeronimust,²⁷⁴ akit Verancsics végrendeletében is említ és Mihályt. Tudunk továbbá Verancsics házi káplánjáról, Thomasinovits Jánosról, aki 1573-ban esztergomi kanonok és a pozsonyi Szent László kápolna oltárigazgatója volt,²⁷⁵ valamint Marko deák, akinek neve mellett a deák kifejezés biztosan egyszerűbb titkári feladataira utal, és egy baptista címen szereplő személy,²⁷⁶ akit éppúgy nehéz beazonosítani, mint Avenniust, aki Verancsics végrendeletében is megjelenik Sigismundus Avenniusként, ám feladatát nem említik. Az udvari família tagjai között említi végül a névsor az esztergomi káptalan jegyzőjét, birtokigazgatóját, harangozóját és négy praebendariusát.²⁷⁷

Osszességében tehát egy nem kis számú, de külsőségeiben visszafogottabb udvar képe bontakozik ki, melynek költségei a kor viszonyaiba illeszkedve megközelítőleg azonosak a néhány évtizeddel későbbi, már feldolgozott főúri udvarokkal. Ha az esztergomi érsek udvartartásának XV. századi előzményeit tanulmányozzuk, a következő személyek voltak jelen udvarában: az udvarmester három szolgálójával, a kamarás két szolgálójával, alkamarás, ruhatáros, szappanfőző, pohárnok, étkefogó, fűszerraktáros, négy szakács, három kukta, istállómeister három lovasával, három lovász, két istállófiú, a káplán szolgálójával, az orvos két szolgálójával, négy hordszékvívó alkották azt a személyes szolgálattevő réteget, amelyhez még hozzá kell számítanunk a szervitorok népes seregét szolgálókkal, az esztergomi várban szolgáló katonai réteget, valamint az érsek mellékrezidenciáinak és uradalmainak személyzetét.²⁷⁸ Természetesen ehhez képest a XVI. századi érseknek gyökeresen más viszonyokkal kellett szembenézniük, s ezért az udvar összetétele is változott. Először is talán a létszám csökkenésében láthatunk nagyobb különbségeket, a hivatali-uradalmi irányító személyzet és a katonai réteg ugyanakkor arányaiban nagyobb szerepet kapott, míg a személyes kiszolgáló réteg csökkent némileg. Megjelent viszont egy újabb csoport: az udvari ifjaké, akiknek számbeli növekedése azzal a jelenséggel függ össze, amely az önálló királyi udvar elveszté-

274 VAÖM. XI. köt. 322. p.

275 Kollányi, 1900. 176. p.

276 Valószínűleg egyházi személy, hogy feladataihoz mennyire tartozott a keresztlétszám nehéz megállapítani.

277 A praebendariusokra lásd.: Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 2007. 151–162.

278 Fügedi, 1981. 120. p.

sével kapcsolatos és a főurakat arra készítette, hogy gyermekeiket más főrangúak udvaraiba küldjék tanulni.

Verancsics egri püspöki udvaráról is rendelkezünk információkkal, ha azok nem is teljesen pontosak, ugyanis azt Bakócz Tamás egri püspökként itt tartott udvarához hasonlítják.²⁷⁹ Ha ez az összehasonlítás nem is teljesen megalapozott, mégis érdemes Bakócz egri udvarát ennek kapcsán röviden szemügyre vennünk. A XV. század végén, XVI. század elején Bakócz személyes szolgálói a következők voltak: az udvarmester és szolgálja, kamarás, két udvari festő szolgálókkal, két pék, három szakács, két edénymosó, szabó a segédjével, borbély, három fullajtár, öt kocsis, két lovász. Az udvarban pedig volt szolgálatra általában négy nyerges ló, 10-12 hintós ló és 6 szekeres ló.²⁸⁰ Csak ezeket az udvari szolgálót ellátó személyeket tekintve, nem sok eltérést látunk a Verancsicsnak érsekként tartott udvarával, hiszen ott is megtaláljuk az udvar mestert, a kamarást, a borbélyt, a szabót segédjével, ugyanúgy három szakácsot valamivel több, négy konyhai segédet, illetve egy tálmosót, két lovászt, Bakóczénál több, 6 fullajtárt és szintén több, 5 kocsis, valamint 53 lovat. Ha most Verancsics udvarának többi, hivatali és katonai, szervitori tagját nem vesszük figyelembe, egy nem sokkal nagyobb, de meglehetősen átstrukturált udvar képe bontakozik ki előttünk. Természetesen Estei Hyppolit nagyszámú kíséretéhez és udvari népéhez viszonyítva szerény, ám a lehetőségekhez képest mindenképpen jelentős udvartartás figyelemre méltó. Verancsics ugyanis nem tarthatott 300 fős, reprezentatív udvart, anyagi körülményei miatt, de nem is mondhatjuk szegénynek. Inkább egy, a kor és a helyzet adta lehetőségekkel élő, annak kihívásaira megfelelő választ adó udvartartás alakult ki körülötte. Ezt látszik igazolni végül az is, hogy a közelmúltban részben feldolgozott Oláh Miklós érseki udvara sem tér el sokban Verancsicsétól. Noha mintegy általános jellemzővé válik a korszakban, hogy a főpap halála után egy teljesen új személyi háttérrel épül fel a következő érsek udvara,²⁸¹ és valóban Verancsics és Oláh Miklós udvarát tekintve sincsen teljes folytonosság,²⁸² mégis vonható párhuzam. Méretük közel egyforma lehetett, Oláh udvarában a rokonok szolgálóival együtt 133 fő szerepelt,²⁸³ míg tudjuk, Verancsics udvara a familiárisok szolgálói nélkül 103 főt számlált.

279 *Kandra Kabos*: Bakócs-kódex, vagy Bakócs Tamás egri püspök számadókönyve 1493–6. Adatok az egri egyházmegye történetéhez. II/3. Eger, 1887. 333–458. p.

280 Uo. 418. p.

281 *Fazekas*, 2005. 352. p.

282 Verancsics és Oláh udvari familiáját összevettem és összesen három személyt találtam azonosnak, ők is főként igazgatási feladataikból kifolyólag maradtak meg státuszukban.

283 *Fazekas*, 2005. 352. p.

Verancsics udvarának ifjai ugyan reprezentatívabb csoportot jelentenek, de tudjuk, hogy az Oláh udvarából kikerült személyek sem jelentéktelenebbek, főként, ami a későbbi pályájukat illeti.²⁸⁴ Szervitorainak csoportja is ugyanúgy 15-17 fő között mozgott, ahogyan Verancsicsé és valóban mindkettejük esetében megállapítható, hogy jó érzékkel támogatták azokat a fiatalokat, akik később egyházi vagy világi igazgatási, esetleg katonai pályán szép karriert futhattak be.

IV. Verancsics Antal humanista köre

Adósak vagyunk még néhány olyan személy felemlítésével, akik szoros kapcsolatban álltak Verancsicssal, ha nem is voltak az udvari familia tagjai, de mindenképpen az ő szellemi vonzaskörzetéhez tartoztak, esetleg tanítványi viszonyban lévén vele, később jelentőssé váltak tudományterületükön. Mindenekelőtt unokaöccse, Verancsics Faustus, a Padovát Verancsics jóvoltából megjárta feltaláló, tudós férfit kell említenünk. Hazatérve itáliai tanulmányaiból a veszprémi vár kapitánya volt 1579 és 1581 között, majd 1582-ben a királyi udvarban titkár lett.²⁸⁵ Valószínűleg még Veszprémben kezdett el foglalkozni a műszaki tudományokkal, s hamarosan a különféle mechanikus eszközök tervezésben mélyedt el, amint az a halála után, 1616-ban²⁸⁶ megjelent *Machinae novae* című munkájából is látható. 1594-től csak tudományos tevékenységének élt, melynek eredménye sok egyedülálló technikai fejlesztés, melyeket ő ábrázolt és tervezett meg először már említett munkájában (többek között ő javasolta először a vashíd, a mai értelemben vett lánchíd építését, a kocsitest fémrugókon való ágyazását és a kézzel hajtott hengermalmot is). 1595-ben jelentette meg öt nyelvű szótárát Velencében, ahol igen sok időt töltött. Miután 1598-ban felesége meghalt, csanádi püspökké nevezték ki, 1605-ben azonban Itáliába költözött és ott élt haláláig.²⁸⁷ Verancsicsnak meghatározó szerepe volt unokaöccse nevelésében, az ahhoz szükséges összegek előteremtése nem kis áldozatot követelt tőle, mégsem tekintette terhesnek ezt, sőt gyakori leveleivel buzdította rokonát és azután is figyelemmel kísérte pályáját, családi életét. Később pedig nagy valószínűséggel Faustus a nagybátyja által kialakított kapcsolatok révén lett csanádi püspök, noha ezt ő már nem élhette meg.

284 Uo. 353. p.

285 Vár Ucca Tizenhét Negyedévkönyvek. Verancsics Faustus. Szerk.: Gécei János. Veszprém, Művészetek háza. 1994/3. 76. p.

286 Uo. 114. p.

287 Uo. 78. p.

Érdemes megemlékeznünk továbbá Kuthassy Jánosról, aki 1597 és 1601 között ült az esztergomi érseki székből.²⁸⁸ Származásáról és ifjúkoráról igen keveset tudunk. A szakirodalom Vas vármegyei armalista család sarjának tartja, talán a bécsi iskolai alapítványt tevő Kuthassy György esztergomi kanonok rokona lehetett.²⁸⁹ Első biztos adatunk rá vonatkozóan Verancsics egyik 1572. december 2-án kelt levele, melyben Telegdi Miklósnak azt írja, hogy „Nem tudatlan az ifjú; és úgy ítéljük, hogy igen tapasztalt, igen kedves szerénységet és tisztességet tanúsít mindenki iránt.”²⁹⁰ Tehát nagyon is reményteljesnek tartotta a Bécsben tanuló ifjút, s ezért is hívta fel Telegdi figyelmét rá, hogy a későbbiekben segítő figyelemmel kísérje sorsát. Kuthassy 1575-ben már Nagyszombatban iskolamester volt, 1577-től pedig esztergomi kanonok, majd 1581-től szenttamási prépost lett, ami általában a helynökséggel egybekötött javadalom volt.²⁹¹ Tehát nem került messze egykori pártfogójától tanulmányai után sem és folyamatosan emelkedett a ranglétrán. Verancsics ajánlása meghozta a maga gyümölcsét. Telegdi Miklós, pécsi püspök végrendeletében ugyanis Kuthassyt nevezte meg utódjának az esztergomi nagyprépostságban. A győri püspöki majd kalocsai érseki hivatal betöltése után pedig esztergomi érsekké lett.²⁹² Telegdi Miklós végrendeletében egyébként kiváló szónoknak is nevezte Kuthassyt, akinek 1594-ben szónoklatai is megjelentek nyomtatásban.²⁹³ Verancsicshoz fűződő kapcsolata valószínűleg mély hálával töltötte el Kuthassyt, hiszen valamikor 1569 és 1573 között Verancsicsot már esztergomi érseknek címezve egy költeményt ajánlott neki, melyben magát Verancsics tanítványának (alumnus) nevezte.²⁹⁴ Valószínű, hogy a már említett 1572. évi levél megírását követően, valamikor 1573 folyamán térhetett vissza Kuthassy Nagyszombatba, ahol, feltehetően Verancsics pártfogásának köszönhetően, lett a káptalani iskola iskolamestere. Ezt később egy 1575-ből származó nyugta is bizonyítja, mely arról tanúskodik, hogy 44 forint fizetést vett fel a tanításért.²⁹⁵ Bár Verancsics már nem érthette meg, de Kuthassy később az ő örökébe lépett, ez is igazolja azt, hogy mennyire jó szeme volt a kiváló emberek képességeinek meglátásához, s hogy nem volt rest őket lehetőségeihez mérten pártfogolni, útjukat egyengetni.

288 *Beke*, 2003. 269. p.

289 Uo.

290 VAÖM. XI. köt. 167. p.

291 *Kollányi*, 1900. 178. p.

292 Uo.

293 Uo. 179. p.

294 PL Archivum Ecclesiasticum Vetus.csomó. 1 .pag. 123.

295 *Beke*, 2003. 270. p.

Ennek bizonyítéka az is, hogy mikor 1558-ban az egri püspöki székre került a káptalani iskola színvonalának emeléséhez két²⁹⁶ kiváló teológust nyert meg tanárnak az iskolába. 10-15 növendéket pedig a maga udvarában helyezett el, akik nála kaptak ellátást. Az iskola még 1583-ban is fennállott. Később pedig esztergomi érsekként az Oláh Miklós által felállított szemináriumot is támogatta anyagilag a nyugodt működés érdekében.

Pártfogottjai között olyan jeles személyiségek voltak még, mint Piopius Dénes, egri prépost, a hittudományok kiváló ismerője, aki 1565-ben és 1567-ben rektori, 1568-ban pedig dékáni tisztelet viselt a bécsi egyetemen.²⁹⁷ Kéövetségei idején váltott vele levelet több ízben, beszámolva a tárgyalások állásáról.²⁹⁸ A sienai származású Illicinus Pétert még Oláh Miklós hívta meg 1551-ben a Nagyszombatban felállított káptalani iskola élére. 1553-ban Bornemissza Pál erdélyi püspök szatmári főesperessé és gyulafehérvári kanonokká nevezte ki. 1556-ban pedig szenttamási préposttá lett. Később Oláh kezdeményezésére a városi és káptalani iskolát összevonva egy színvonalas gimnáziumot hoztak létre, s 1558-ban egy új szabályzatot dolgoztak ki az iskola számára, melyet szintén Illicinus vezetésére bíztak.²⁹⁹ A nyugtalan természetű és szabályokhoz nehezen alkalmazkodó Illicinust azonban Oláh nemsokára kiközösítette, s jezsuitákat hívott az iskola vezetésére, mely 1562-től ilyen formán jezsuita iskolaként működött tovább. A kiközösítés oka Illicinus ügyvédi praxisának gyakorlása folyamán történt becselenségek voltak. Hamarosan a perek folyamán kiváló jogi ismereteit a pénz szolgálatába állította, s végül egy asszony becsületét támadta meg egyik perében igaza bizonyítására. Eljárása az országgyűlésen is szóba került, s mivel a vádak rábizonyultak Oláh kénytelen volt őt felmenteni.³⁰⁰ Illicinus ekkor Bécsbe távozott és már nem is tért vissza. Verancsics igen sokat munkálkodott Illicinusnak Oláhval való megbékítésén, részben sikerrel.³⁰¹

Szintén kapcsolatban állt vele, mint leveleiből is kitűnik, Stöckel Lénárd. A bártfai születésű, Wittenbergben tanult híres reformátor Melancthon és Luther érdeklődését is felkeltette, s meg is hívták Eislebenbe, ahol valóban tanított is, de végül többszöri kint tartózkodás után mégis visszatért Bártfára.³⁰² Ő írta a híres

296 *Borovszky* é. n. Heves vármegye 351. p.

297 Uo.

298 VAÖM IX. köt. 84. p., 201. p., 202. p.

299 *Kollányi*, 1900. 153. p.

300 Uo. 154. p.

301 VAÖM IX. köt. 212. p.

302 MOT 1987. 554. p.

Confessio Pentapolitanát, melyet 1546-ban Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kisszeben városai hitvallásukként fogadtak el és ebben az évben I. Ferdinándnak és Verancsicsnak is bemutattak.³⁰³ Stöckel és Verancsics több ízben váltottak levelet, főként a Verancsics unokaöccsének nevelésével és törökkel kapcsolatos kérdésekben és a Verancsics által írt költeményekről.³⁰⁴ Verancsics reformációhoz fűződő viszonya meglehetősen érdekes volt. Ő maga egyházi karrierjének felívelésével került fokozatosan szembe a reformáció irányzataival. Meggyőződése azonban sokkal inkább közel állt a reformáció egy humanista irányzatához. Legszívesebben távol tartotta magát a vallási küzdelmektől, s sokáig a világi értelmiség erasmusi tolerancia-elvét elvét vallotta.³⁰⁵ 1561-ben pedig engedélyt kapott arra is, hogy eretnek műveket tarthasson könyvtárában, hogy jobban tanulmányozhassa, s helytállóbb érvekkel tudja cáfolni azokat.³⁰⁶ Személye a protestáns reformátorok között igen éles kritikát váltott ki,³⁰⁷ de az egyetlen komolyabb protestánsokkal szembeni fellépése Huszár Gál elfogatása volt.³⁰⁸

Tehát nem véletlen az, hogy olyan protestáns értelmiségiekkel állt kapcsolatban, mint Honterus János, akinek Erdélyről készülő térképét nagy örömmel üdvözölte, s egy példányt kért is belőle.³⁰⁹ Később Pomerius Keresztély térképszerkesztési ambícióit is igen támogatta, benne látta Honterus utódját. Sajnos azonban ez a térkép nem készült el soha.³¹⁰ Am nemcsak velük, de még számos tudóssal is levelezésben állott. Pesti Gáspár,³¹¹ a nyomdász Brenner Márton³¹² és földije Andronicus Tranquillus³¹³ is meghitt barátai voltak.

303 Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Bp., 2000. 195. p.

304 VAÖM XI. köt. 22. p. és 53. p.

305 Ács Pál: Irodalom és kultúra a reformáció századában. In: Vigilia 64. (1999) 5. sz. 373. p. (A továbbiakban: Ács, 1999.)

306 Beke, 2003. 265. p.

307 Ács, 1999. 371. p.

308 Fraknói Vilmos: Huszár Gál Óvárt, Kassán és Komáromban. In: Századok 10. (1876) 1.sz. 27. p.

309 VAÖM VI. köt. 288. p. Siklóssy, 1918. 402. p. Honterus 1542-ben küldte el Verancsicsnak földrajzi művét a térképpel. VAÖM XII. köt. 308. p. Honterus tevékenységére legújabban: Honterus-émlékkönyv. Emlékkülés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban, 1999. Bp., 2001., itt azonban nem említik Honterus Verancsicsal való kapcsolatát.

310 Siklóssy, 1918. 406. p.

311 VAÖM VI. köt. 77. p., 349. p., 352. p.

312 Uo. 177. p.

313 Barta Gábor: Egy sikertelen humanista a 16. században. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1988. 66. p.

De tudjuk, hogy a tudományok, a régészet, az antik történelem és pénzérmék iránti szenvedélye még számos más személyiséghez is közel hozták, úgy mint ahhoz a bizonyos Faberinushoz, akihez öt verset is intézett és akivel több ízben érmekeket cserélt.³¹⁴ Követségei során is mindvégig érdeklődéssel fordult az általuk meglátogatott városok, tájak felé, s itt is gyűjtötte az antik feliratokat, mint tudjuk az Augustus tetteit megörökítő Monumentum Ancyranum felfedezésében és lemásoltatásában is szerepe volt 1553–57. évi követi útja során.³¹⁵ El nem évülő szerepe van Bonfini történeti műve negyedik decasának megtalálásában Tricesisus Andrásnál, lengyel jó barátjánál, bár kiadását már Zsámboky János, szintén levelezőtársa, jó barátja készítette el 1568-ban.³¹⁶ Ismert tánc- és zeneművészet iránti rajongása, mely még akkor születhetett, amikor Padovában tanult, erről árulkodik egykori bizalmas barátjához, Millavesi Magdolnához írott levele is³¹⁷ valamint az a költeménye, amely Pietro Cartagine doktor táncát örökíti meg.³¹⁸ Végrendeletéből, pedig, melyet már Siklóssy László is ismertetett,³¹⁹ kitűnik, az igényes és művészi mestermunkák iránt való érzéke és szeretete. Falikárpitjai, szőnyegek, bútorai, ékszerei, ruhái és egyéb személyes tárgyai valamint kortársaira (Bornemissza Gergely váradi püspökre, Fejérvölgy István, veszprémi püspökre, Czobor Imre nádorhelyettesre, az esztergomi és egeri egyházakra, s végül, de nem utolsósorban Miksa császárra) hagyott értékes kincsei mind azt mutatják, hogy nem volt olyan jelentéktelen sem udvara, sem az ő körülvevő tárgyi környezet, mint amilyennek tűnik.

Korántsem merítettük ki azonban a Verancsicssal kapcsolatban álló humanista személyiségek körét, s tisztázásra vár még kapcsolatának jellege a pozsonyi körrel³²⁰ és annak humanistaival, akikkel egyébként élénk levelezést tartott fenn. Mindezek egy jövőbeni részletesebb kutatás tárgya kell, hogy legyenek.

Lezárásként udvarának sajátosságait szeretném ismét hangsúlyozni. Illeszkedve az Oláh Miklós kezdte hagyományokhoz egy nem túl nagy számú, mégis jelentős udvari familiát tartott maga körül, mely ugyan betöltötte azt a funkciót, mint a legtöbb főnemesi udvar is a korszakban, a különböző családok nemesi ifjainak nevelé-

314 *Siklóssy*, 1918. 409. p.

315 *Kazai Magdolna*: A Monumentum Ancyranum felfedezésének történetéhez. In: *Antik Tanulmányok*. 1974/2. 261. p.

316 *Siklóssy*, 1918. 408. p.

317 *VAÖM* VI. köt. 212. p.

318 *VAÖM* XII. köt. *Carmina*. 17. p.

319 *Siklóssy*, 1918. 419–420. p.

320 A pozsonyi körről bővebben lásd.: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Hortus Musarum: egy irodalmi társaság emlékei. „Nympha super ripam Danubii”. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Bp., 2002. 219–222. p.

sét, azonban helyzetét alapvetően meghatározta a török okozta károk és a folyamatos fenyegetés. Uradalmának igazgatása, egyházmegyéjének kormányzása és országos feladatai többszörösen nagyobb felelősséget és munkát jelentettek, mely az adott helyzetben egy kisebb létszámú, de jelentőségében nem csekélyebb udvart eredményeztek összehasonlítva más főurakéval. Meggyőződésem, hogy Verancsics humanista szelleme és kifinomult ízlése, itáliai és sebenicói élményei egy nagyszabású reneszánsz műpártoló udvar, alkotásokban gazdag jelenségének kialakulását eredményezték volna kedvezőbb körülmények között. Verancsics is annak a Magyarországon magas hivatalokat betöltött horvát-szlavón réteg tagja volt, akik a korszakban Beriszló Péterrel kezdődően a Mohács hagyta ürt igyekeztek betölteni. Felvetődik a kérdés, hogy csupán a mohácsi vész által lefejezett főpapi-főúri réteget pótlandó érhettek el ezek a személyek magas tisztségeket, vagy kiváló személyes képességeiknek köszönhetően. Véleményem szerint ez utóbbi a valószínűbb. Verancsics Antal olyan, minden tudományra nyitott, igazi széles érdeklődésű humanista alakja történelmünknek és történetírásunknak egyaránt, akinek saját tudományos, műpártolói, diplomáciai érdemei nem évülhetnek el. Korát megelőzően fogalmazta meg az otthonától távol került, de idegenben is hazájához és választott pátriájához egyaránt hű ember vallomását: „Amikor Rómában vagy, római módon élj, amikor másutt, azon hely szokása szerint élj! Ugyanis az esztergomi érsek is havasalföldi oláh, magam is dalmát vagyok, Magyarországon mégis elértük szerencsénket és Isten áldását, bizonyosan egészen azon vagyunk, hogy ahhoz a nemzethez alkalmazkodjunk, amelyiknél élünk.”³²¹ – írta Verancsics Commendone bíboroshoz címzett levelében 1567-ben.

321 *Lettere di principi. Litterae principium ad Papam. (1518–1578).* Kiadta: Bessenyei József. Róma–Budapest, 2000. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma Fontes 3.) 192. p.

1. sz. melléklet

Verancsics Antal esztergomi érsek familiájának névsora (1573)

Item familia Reverendissimi Domini Strigoniensis

Magister curiae	Paulus Suskowyth
Blasius Cyraky	Michael Chwhardy
Magister Emericus Pethe protonotarius	Mathias barbel
Ezterhassy	Joannes chirurgus ^[322]
Tarrody	Barnabas de Oroszfalva
Sandorffy	Joannes Wasarhely
Thapolczay	Sigismundus Avennius ^[323]
Zaluzky	Blasius Ferencffy
Pesty	Joannes Straus
Cherepy	Joannes Theleky
Michael capellanus	3 sartores tres
Hieronimus capellanus	notarius in Capitulo Strigoniense
Marko deyak	fiscalis in Capitulo Strigoniense
Baptista	4 praebendarii 4 in Capitulo Strigoniense
Avennius	pulsator in Capitulo Strigoniense
Merey	Mathias Murakerezty
Kezthely	Mathias Tharnoczy
Stephanus Baranyay	

Iuvenes

Jakymowsky	Andreas Kubiny
Pynczy	Ormany
Rudnay	Rues
Hathalmy	Lachko
Apony	Theodosius
Theleky ^[324]	Sambucus
Dersfy	Reway
Bogathy	Baychy

322 Áthúzva.

323 Áthúzva.

324 Áthúzva.

Iwanchy
 Raphael Kubiny
 Pernezy
 Maytheny

Somogy
 Babindaly
 Palfy

Pedites aulam sequentes

Blasius Zöch
 Mathias Balogh
 Joannes Petheo
 Michael Nagy
 Benedictus Erdely

Joannes Olaz
 Georgius Koszylowyth
 Petrus Horwath
 faber

Coci

Martinus
 Daniel
 Gaspar

dispensator
 sartoris famulus
 talmosoh

Pueri coquinae

Andreas
 Joannes

Sigismundus
 Valentinus

Numerus aurigarum et sociorum³²⁵ colegarum ac equorum

Valentinus cum colega Fabiano curant equos	4 (Caroli)
Petrus cum Paulo Zakoczay Curant equos Wyzkelethy	6
Mathias Lenches cum colega Gregorio curant equos Pograny	4
Matheus cum suo colega Matheo Ersek curat equos Waradiensis	6
Martinus cum suo colega Gregorio curat equos coquinae	6

325 Áthúzva kétszer és pontozva.

Thomas cum suo colega Martino curat equos dispenstoris	4
Lucas Zomoray cum suo colega Antonio curat equos ad curru capellanorum	4
Emericus Horwath cum suo colega Barnaba curat equos scepusiensos	4
Antonius cum suo conservo Gabriele ³²⁶ curat equos	4
Joannes Zalay cum suo colega Gregorio curat equos	4
Gaspar curat equos	3
Benedictus Zeodeny curat equos sessorios	4

Eredeti papír: Primási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Protocollaria, Protocollum1., fol. 67–68.

326 Áthúzva és a margón javítva: Nicolao.

2 sz. melléklet
Verancsics Antal udvari alkalmazottjainak konvencióiból nyerhető adatok

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Joannes Pesthy	servitor	50 forint	30 metr. búza 30 ako bor 20 forint – zab		1573. 03. 01.	udvarmesterrel
Joannes Kezthely	servitor	70 forint 40 denar útra	32 metr. búza 22 ako bor		1572. 05. 01.	udvarmesterrel
Georgius Bodroghy	servitor	125 forint	50 metr. búza 25 ako bor 80 metr. zab		1572. 04. 01.	udvarmesterrel
Nicolaus Sándorffy	servitor	150 forint	30 ako bor		1571. 05. 01.	udvarmesterrel
Emericus Pethe	protonotarius	200 forint			1572. 10. 01.	udvarmesterrel
Michael Thapolczay	secretarius	125 forint	50 metr. búza 50 ako bor 30 metr. zab 52 passus széna	25 forint ruhára	1571. 11. 01.	udvarmesterrel
Joannes Nagy	szöllősi officialis 2 lóval	15 forint lovanként 1 forintig terjedő birságpénzek	14 metr. búza 14 ako bor 25 metr. zab		1572. 04. 01.	

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Michael Chrikardy	servitor	25 forint		dolmány, mente, csizma 3 db len ing, 3 db nadrág évente bunda	1571. 04. 01.	
Barnabas de Oroszfalva	servitor 2 lóval	3 forint mensualis	15 forint zabra és útra, széna	mente, dolmány, nadrág londisból és stamédból 3 telente bunda	1572. 04. 01.	szakácsoknál
Mathias Cyndoky	borbély	34 forint		18 forint ruhára, telente 1 bunda	1571. 10. 01.	szolgálóknál
Gaspar Cherepy	érsekújvári katona 8 lóval	60 forint 3 forint mensualis	32 metr. búza 32 metr. zab 25 urna bor 10 passus széna		1573. 04. 10.	
Franciscus Nagy	érsekújvári katona 6 lóval	50 forint 3 forint mensualis	32 metr. búza 32 metr. zab 8 passus széna 25 urna bor		1572. 09. 10.	
Joannes Palfy	érsekújvári katona 6 lóval	50 forint 3 forint mensualis	32 metr. búza 32 metr. zab 8 passus széna 25 urna bor		1571. 09. 01.	
Mathias Tharnowsky	nyitrai és barsi procurator	60 forint	25 ako bor 20 metr. búza		1572. 10. 01.	
Mercy	servitor	40 forint 10 forint zabra 20 lovakra és útra	15 urna bor 15 metr. búza	ruházat	1573. 05. 01.	udvarmesterrel

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Michael Tarlody	servitor	125 forint 20 denar útra	40 metr. búza 40 urna bor 50 metr. széna	12 forint ruhára	1571. 07. 22.	ura asztalánál
Franciscus Ezterhazy de Galantha	servitor	125 forint 20 denar útra	40 köből. búza 40 urna bor 50 kőből. széna	12 forint ruhára	1571. 07. 22.	ura asztalánál
Joannes Vasarhely	kulcsár	16 forint		6 forint ruhára, csizmára	1572. 08. 01.	
Donna Catherina italiana	mosónő	40 it. denar	20 metr. búza 20 em. bor		1572. 10. 01.	
Joseffc d'Orso di Timavia	kertész	35 tallér	12 metr. búza 10 ako bor	15 tallér ruhára	1572. 03. 20.	
Blasius Ferenczffy	sáfár			25 forint ruhára	1570. 01. 01.	
Damielus	szakács	25 forint 2 forint 20 denar útra	8 metr. búza	mente, dolmány karasiából, eszima, 2 forint 3 ingre 3 nadrágra, 3 telente bunda	1572. 05. 01.	asztala

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetheni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Benedictus Erdely	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1572. 09. 01.	drabantok asztala
Matthias Balogh	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 03. 16.	drabantok asztala
Joannes Thomach	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1572. 10. 01.	drabantok asztala
Joannes Pethe	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 07. 01.	drabantok asztala

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Blasius Zöch	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 07. 01.	drabantok asztala
Micael Nagy	drabant	12 forint		mente, dolmány karasiából, nadrág, ködmön kentuhból ingre, nadrágra, harisnyára 3 tallér	1571. 07. 01.	drabantok asztala
Benedictus Wyda de Zewden	lovász	8 forint		mente, dolmány karasiából, eszirma, 2 ing, 2 nadrág ködmön	1571. 07. 01.	élelmet kap
Georgius Kozylowith	lovász	8 forint		mente, dolmány karasiából, eszirma, 2 ing, 2 nadrág ködmön	1570. 10. 01.	élelmet kap
Matheus	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Thomas	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor

Név	Szolgálat	Fizetés	Természetbeni járandóság	Ruha, posztó	Szolgálat kezdete	Asztala
Zalay	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Toth Petrus	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Benedictus	kocsis	24 forint		tunika, nadrág harisnya, bunda, szűr	1571. 05. 01.	élelmet kap, naponta 1 pint bor
Fabianus Nagy	füllajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Georgius Horwath	füllajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Michael Nagy	füllajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Martinus Szyhachy	füllajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 05. 01.	
Matthias Horwath	füllajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 09. 01.	
Georgius Racz	füllajtár	14 forint		ing, nadrág, harisnya és egyebek	1571. 08. 01.	

PL AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol 118–183.

3. sz. melléklet
Az érseki udvar egyes tagjainak fizetése

200 forint	Emerico Pethe	protonotarius	1572
150 forint	Philippus Pominowsky	magister curiae	1571
	Nicolaus Sandorffy	servitor	1571
125 forint	Franciscus Ezterhazy	servitor	1571
	Michael Tarlody	servitor	1571
	Michael Thapolczay	secretarius	1571
70 forint	Joannes Kezthely	servitor	1572
60 forint	Cherepy Gaspar	miles Wyvariensis (eqis octo)	1573
	Paulus Suskowith	procurator domui Tirnaviensi	1572
50 forint	Joannes Pestiensis	servitor	1573
	Joannes Palffy	miles Wyvariensis(eqis sex)	1571
40 forint	Merey	servitor	1573
34 forint	Mathias Cindoky	barbel	1571
36 forint	Barnabas de Oroszfalva	servitor	1572
25 forint	Michael Chrikardy	servitor	1571
	Blasius Ferencffy	pensator	1570
	Daniel	coqus	1572
16 forint	Joannes Wasarhely	claviger	1572
24 forint	Matheus	auriga	1571
	Thomas	auriga	1571
	Joannes Zalay	auriga	1571
	Petrus Toth	auriga	1571
	Benedictus	auriga	1571
	Georgio	auriga	1571
	Mathias Lenches	auriga	1572
14 forint	Fabianus Nagy	fellartar	1571
	Georgius Horvath	fellartar	1571
	Georgius Racz	fellartar	1571
	Martinus Szyhachy	fellartar	1571

12 forint	Benedictus Erdely	drabant	1572
	Mathias Balogh	drabant	1571
	Joannis Pethe	drabant	1571
	Blasius Zöch	drabant	1571
	Michael Nagy	drabant	1571
	Georgius Koszylowith	drabant	1570
8 forint	Benedictus Zeodeny	agaso	1571

PL AS. Acta Protocollaria. Prot. 1. fol 118–183.

